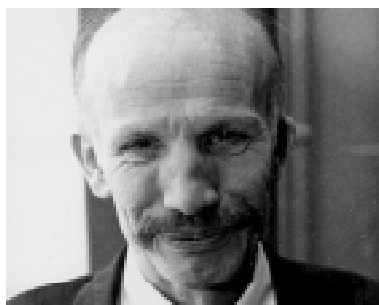

Анатоль Сідарэвіч

...жахлівая сітуацыя: ёсьць кампанія —
і няма сяброў, ёсьць бяседы —
і няма размоваў. Не было каму пастаяць
каля душы. Чалавек застаўся адзін...

Абраньнік сонечнага Феба

У кнігу ўспамінаў «Асноўны тэкст і зноскі»

...бо верасень, і раніцы золкія, і дворнічыхі з дворнікамі змятаюць у гурбы лістоту. А будуць яшчэ кастрычнік і лістапад, і некалі на прамерзлую зямлю ўпадзе сухі пушысты сьнег.

Пры згадцы пра сьнег міжволі ўспомніш і лістапад 1964 году, і Слуцк.

Вось выходжу ў Слуцку з аўтобуса і дыхаю марозьлівым паветрам, якое пахне першым сьнегам. Ад трэцяе школы, ля якое прыпынак аўтобуса, іду да дзядзькавае хаты, што на ўскрайку гораду. Хоць вуліца й завецца Менская, ня кожны случай скажа, дзе яна. А яна — за гарадскімі могілкамі. Ідзеш па вуліцы 14 партызанаў, а потым, каб спрасьціць шлях, ідзеш праз могілкі. Спачатку будуць магілы праваслаўных хрысьціянаў, потым — каталікоў (тут пахаваны і Альгерд Абуховіч), за імі — лагчынка (хаваць там пачалі пазней), а за ёю — справа ад ад сьцежкі — старыя недагледжаныя магілкі кальвіністаў, зьлева ж — жыдоўскія магілы (старыя

жыдоўскія могількі за Случчу, насупраць гарадскога парку, «закансервалалі», каб потым пабудаваць на іх шматпавярховікі, бо ведама, што ў Беларусі мала зямлі, а таму нават у сталіцы давялося будаваць на магілах і стадыён «Дынама», і Палац мастацтва).

Ды вернемся назад – туды, адкуль я прыехаў.

1.

*«Вось жыву я цяпер у адным добрым месцы
на адзіноце з лесам, восеньскай цішынёй,
з незразумелым пакуль мне самому набыткам свае душы»*

(«Дзень у шэсцьдзесят сутак», 1964).

«Добрае месца» — Каралішчавічы. Ня вёска, з якое родам Язэп Пушча (ягонаы «Лісты да сабакі» я не чытаў яшчэ, але хутка прачытаю «з-пад крыса»), а Дом творчасці й адпачынку пісьменьнікаў, што непадалёк ад гэтае вёскі.

Раней тут была паляўнічая дача Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савету БССР Нічыпара Наталевіча, які вынырнуў на паверхню палітычнага жыцця нашае краіны ў 1937-м, пасля трагічнае сьмерці Аляксандра Чарвякова ды ягонага кароткачасовага наступніка Міхаіла Стакуна, а ў 1947-м зьнік з гэтае паверхні, бо, як казалі мне людзі трохі дасьведчаныя, ягоная жонка ці то дачка зьвязалася з папамі (ці не дзіця папрасілі ахрысьціць). Дача была казённая, наменклатурная. Наталевічавым наступнікам Масква прызначыла Васіля Казлова, які, займаючы падчас вайны пасаду сакратара Менскага абкама КП(б)Б, атрымаў генеральскія пагоны і шчасьліва адсядзеўся ў аблюбованых яшчэ раней – да вайны – любанска-старобінскіх балотах¹. Ці то Казлоў ня быў паляўнічым, ці то ягоная паляўнічая дача была ў якой лепшай мясціне, але Наталевічава яму не спатрэбілася, і ўрад БССР перадаў гэты двухпавярховы драўляны дом на баланс Беларускага аддзяленьня Літаратурнага фонду СССР. Такім чынам пісьменьнікі атрымалі сатысфакцыю за страту Дому творчасці і адпачынку ў Пухавіцкім раёне, бо яго ў 1944 годзе забралі пад санаторый для хворых на сухоты чырвонаармейцаў.

Колькі ў каралішчавіцкім доме з яго чатырнаццацю пакоямі і ў пастаўленых недалёка ад яго фінскіх дамках напісана! Як на добры лад, дом гэты варта было б узяць пад ахову дзяржавы ды абвясціць нацыянальным здабыткам.

У гэтых Каралішчавічах у лістападзе 1964 году мы і сустрэліся першы раз.

Хто «мы»? Міхась Стральцоў і я. Бо трошкі раней, у доме № 9 па вуліцы Энгельса, дзе месціўся Саюз пісьменьнікаў, а ў часе вайны была рэзідэнцыя

¹ Мой настаўнік Рыгор Родчанка, які падлеткам быў у партызанах і якога дзядзькі-камандзіры нярэдка адпраўлялі ў Слуцк, казаў пра партызанскіх начальнікаў проста і ясна: «Удзень баяліся выйсьці на ўскраіну лесу». Аднаго Дзьмітрыя Гуляева, камандзіра 101-й партызанскай брыгады, хваліў. Той, кажуць, прыехаў у Слуцк, схадзіў у цырульню, папарыўся ў лазьні, паглядзеў кіно, напісаў падзяку каманданту гораду за гасьціннасць, укінуў яе ў паштовую скрынку ды мірна выехаў у свой лес. «Дык Гуляеў і загінуў», – дадаваў мой настаўнік. Да Казлова ж трэ’ было дабірацца па лесе конна, потым належала сьпешыцца ды йсьці па кладках. Ня ведаючы дарогі, чалавек мог загінуць.

² Калі апарату ЦК КПБ стала цесна ў будынку па вуліцы Карла Маркса, 38, да яго прыбудаваў крыло па вуліцы Чырвонаармейскай (там месціўся ў апошнія гады існаваньня КПСС адзел культуры з сектарам літаратуры), потым разбурылі будынак СП БССР і зрабілі прыбудову па вул. Энгельса, затым раскідалі дом па вул. Кірава, у якім знаходзіўся інтэрнат Менскага педінстытуту. Пра што думалі архітэктары і мастакі, нямаведама, бо цяперашняя рэзідэнцыя кіраўніка Рэспублікі Беларусь, што месціцца ў былым будынку ЦК, са скрыжаваньня вуліцаў Кірава ды Энгельса не глядзіцца.

Вільгельма Кубэ², я пазнаёміўся з двума крышачку старэйшымі хлопцамі. Аднаго – ружавашчокага ды бялява-кучаравага з дробнымі кудзеркамі – звалі Алесем. Калі б ён быў яшчэ кірпаты, круглатвары, невысокі ды пульхны, выглядаў бы як анёлак. Але быў Алесь рослы і меў ледзь не класічны профіль (зрэшты, Ніл Гілевіч праз колькі гадоў, нахвальваючы былога свайго студэнта, казаў адной паэтцы, што профіль Алесеў – класічны). Алесевага земляка з Бярозаўскага раёну – сімпатычнага, невысокага – звалі Толем, Толікам. Прозьвішчы іхнія – Разанаў ды Казловіч. Нас ды яшчэ два дзясяткі старэйшых (а некаторыя нам здаваліся і зусім старымі) паклікалі на нараду маладых – страшна сказаць у шаснаццаць-сямнаццаць гадоў – пісьменьнікаў.

Нарады гэтакія праводзіліся, бадай, штогод у Каралішчавічах. Хто быў на той нарадзе, акрамя Разанава і Казловіча? У Алесь недзе захоўваецца асобнік паэмы пра тую нараду, складзеную яе ўдзельнікамі, здатнымі да рыфмаваньня. Дык у той паэме ўсе яны і пералічаныя.

Былі ў паэме такія радкі (падаю як памятаюцца):

З Семашкевічам Рыгорам
 Вось, браткі, было нам гора:
 Ён ня еў, не выпіваў,
 На ўсіх скоса пазіраў.

А маўклівы Мар’ян Дукса
 На Іпатаву ўсё дуўся.

Зрэшты, увагу да Вольгі выяўляў не адзін Манюсь. Кучарава-рослы бландзін Віктар Рабкоў хадзіў за ёю па пятах. Памятаю Аўгінню Кавалюк, Сьцяпана Крываля, Валодзю Навумовіча (цяпер дацэнт філфаку БДУ), Міколу Федзюковіча, Паўла Шыбута...¹

Кіраваў семінарам Алесь Асіпенка, намесьнік галоўнага рэдактара «Маладосьці». Прыязджалі да нас у Каралішчавічы і класікі, і тады яшчэ бязкніжны Іван Чыгрынаў. З класікаў найбольш уразіў тандэм Танк-Брыль. Увайшлі два асілкі, высокія, шыракаплечыя, і мы – Алесь, Толік ды я – ледзь не ў адзін голас выдыхнулі: «Дрывасекі!». Нават дзіўна было, што, маючы гэткую статуру, Максім Танк піша лірычныя вершы. (З Брылём я пазнаёміўся асабіста яшчэ да нарады, але пішу пра ўражаньне ад тандэму, бо зьявіліся класікі перад намі ледзь не па-вайсковаму, плячо да пляча)².

¹ Да пытання пра сувязь пакаленьняў. Памятаю, здаецца, апошняю нараду маладых пісьменьнікаў у Каралішчавічах, на якой я прысутнічаў ужо як загадчык аддзелу крытыкі ў рэдакцыі «Літаратуры і мастацтва». Адбывалася яна ці не ў 1983 г. На тую нараду былі пакліканыя сярод іншых Уладзімер Арлоў ды Сяргей Дубавец. Ведаючы схільнасьць маладых больш налягаць на выпіўку, я, едучы ў Каралішчавічы, паклапаціўся пра закуску, за што атрымаў падзяку... А ўспамінаю нараду больш таму, што Сяргей быў студэнтам у майго калегі па семінары Рыгора Семашкевіча. Калі пасьмяротна выйшла Семашкевічава кніга «Выпрабаваньне любоўю», Сяргей напісаў рэцэнзію для «ЛіМу». Была ў той рэцэнзіі «ідэалагічная дыверсія»: станоўча і спачувальна згадваліся Луцкевічы ды Ластоўскі. Мы з Алесем Жуком, галоўным рэдактарам, прапусьцілі гэта ў друк. Дык вось, на нарадзе маладых прафесар Іван Антановіч, загадчык аддзелу культуры ЦК КПБ, у маёй прысутнасьці паківаў Сяргею Дубаўцу пальцам за ягоную рэцэнзію.

Такая атрымалася сувязь паміж «нашаю» нарадаю ды, скажам так, арлоўска-дубаўцоўскаю.

² Міхась Тычына быў на такім семінары на год раней за мяне. Ён памятае такую сэнтку: прыехалі Броўка і Танк, выступілі, а потым, калі пачаліся нефармальныя

Дальбог, не памятаю, з кім прыезджаў да нас Іван Мележ¹. Ці ня з Танкам і Брылём?

Натуральна, арганізатары паклапаціліся і пра культурную праграму для нас, правінцыялаў. Звазілі ў музеі Янкі Купалы ды Якуба Коласа, а яшчэ – на выставу тэатральнае дэкарацыі.

У Купалавым музеі нашым экскурсаводам быў Алесь Кучар. Запомніліся словы, прамоўленыя Айзікам Евелевічам быццам між іншым: пра тое, што пясняр размаўляў у сьне па-польску. Я думаў – гэта ад польскамоўнага выхаваньня ў маленстве, адале пераканаўся, што ўсяляк можа быць з чалавекам. Апошнімі словамі Антона Чэхава былі «Ich sterbe». Не ад нямецкага ж выхаваньня гэта! А яшчэ пачуў я там намёк пра Купалаву спробу самагубства. І пра тое, што пасля хваробы на пачатку 1920-га ў Купалы трохі сказіўся твар: пры ўсьмешцы адзін куток роту апускаўся...

У Коласавым музеі нехта з нашых не стрымаўся і пазайздросціў, што ў народнага паэта быў «такі вялізны» дом. Памятаю, што мне стала прыкра за гэтую зайздрасць, бо там, у музеі, мы пачулі сёе-тое іншае, што магло кожную галаву прывесці да высновы пра тое, якою цаною даўся гэты адносна дабрабыт.

Гадоў за дваццаць пяць да нашага семінару там, у Каралішчавічах, маладыя Янка Брыль, Валянцін Зуб, Аркадзь Маўзон ды яшчэ колькі пісьменьнікаў рыхтаваліся да іспыту ці то да заліку ў сістэме палітвучобы, тады абавязковае для ўсіх літаратараў. Вядома ж, трэ' было паказаць, што ведаеш сталінскі кароткі курс гісторыі УсеКП(б). І вось пісьменьнікі, як тыя студэнты, рыхтаваліся. Зайшоў да іх Колас. Быў у яго прыліў шчырасьці, і ён расказаў

гутаркі «семінарыстаў» з карыфеямі, Танка акружыла гурма, а ля Броўкі апынуліся двое-трое маладых. Міхасю было шкада Пятра Усьцінавіча...

¹ – Што ты чытаеш? – спыталася настаўніца хіміі і біялогіі ў Тамашоўскай васьмігадовай школе Марыя Іванаўна Сафранюк.

Я паказаў вокладку кнігі (ня памятаю цяпер, якое).

– А раман Івана Мележа «Людзі на балоце» чытаў?

– Не, – сказаў я і ўспомніў «Мінскі напрамак», які, як і «Векапомныя дні» Міхасы Лынькова, не спадабаўся мне. Дый Мележаў зборнік «Гарачы жнівень» – таксама.

– Абавязкова прачытай. У мяне ёсьць.

Сьвяты Божа! Якая ж асалода была чытаць гэты раман! Асабліва ж уразіла мяне тое, што нарэшце палешукі ў нашай прозе хоць трохі ды загаманілі па-паляшцку, а то ў Коласа жыхары Цельшына, то бок Люсіна, і Хатовічаў (яны ж Хатынічы), да якіх рукою падаць ад нашых Доўгага Лесу, Забярэзьзя і Задуб'я, гаманілі такою дыстыляванаю беларускаю моваю, што аж дзіва брала.

Ня думаў я тады, што праз колькі гадоў давядзецца мне прынесці Івану Паўлавічу вестку пра тое, што ягоны раман рыхтуецца да друку ў Польшчы.

Прачытаў зборнік апавяданьняў нашага, бо беларуса, Эўгеньюша Кабатца «Gorzka plaza». Напісаў яму ліст (на рэдакцыю беластоцкае «Нівы»), атрымаў адказ, а ў ім – такая навіна.

Прыехаўшы ў Менск, зайшоў да Янкі Брыля, расказаў і ліст паказаў, папрасіў перадаць навіну Мележу. А Брыль:

– Скажы Івану Паўлавічу сам. Ён парадуюцца.

Ведаў я, што чатыры Іваны – Брыль, Мележ, Скрыган і Шамякін – жывуць у адным пад'ездзе, але ж ісьці да Івана Паўлавіча, якога ведаў візуальна... Тым часам Брыль патэлефанаваў Мележам і сказаў мне, што трэба кіравацца ў гатэль «Мінск», бо ў той час у Менск прыехаў Дзьмітрый Кавалёў, наш зямляк з веткаўскіх старавераў, добры рускі паэта, таксама Мележаў перакладчык, і Іван Паўлавіч быў у яго ў гасьцінічным нумары.

Мележ і выслухаў, і Кабатцаў ліст паглядзеў ледзь не на сьвятло. Не ўтрымаўся ды спытаў, ці спадабаўся ягоны раман мне. І, мружачы вочы, слухаў пахвальныя словы (у тым ліку і за гаворку паляшцкую), але, як здалося мне, да канца не паверыў.

Потым я чуў не ад аднаго чалавека дый чытаў, што Іван Паўлавіч задаваў тое ж пытаньне і ім. І ім здавалася, што Мележ не да канца верыў, калі раман хвалілі.

маладым калегам, як у страшныя трыццацтыя тры гады спаў не распранаючыся: усё чакаў «варанка». Ведама, і распранаўся. Але жыцьцё «напагатове» стала нормаю, нармальнае жыцьцё — выключэньнем. Вось гэтую гісторыю мы пачулі ў Коласавым музеі, а потым яе расказаў мне і Янка Брыль.

Галоўным заняткам на нарадзе былі творчыя семінары: чытаньне і разбор вершаў, апавяданьняў і да т.п. Тут з намі працавалі рэдактары ды загадчыкі аддзелаў у рэдакцыях часопісаў ды кансультанты СП.

Аддзелам прозы ў «Маладосьці» загадваў М. Стральцоў. Тады там, у Каралішчавічах, мы і пазнаёміліся.

Да восені 1964-га я ўжо ведаў, што ёсьць пісьменьнік М. Стральцоў, яшчэ малады, не сацрэаліст, бо ў апавяданьнях ягоных няма камсамольцаў, партыйцаў, трыбуннасьці і лозунгаў. Такая літаратура вабіла мяне¹.

У тагачасным Слуцку было дзьве кнігарні: адна на Садовай вуліцы, амаль насупроць пятае школы, другая — на базары (о, Слуцкі базар!). Дык на Садовай я купіў кніжачку «Блакiтны вецер». А на паўгоду раней — напрудвесні 1964-га — я прачытаў у «Маладосьці» апавяданьне «Сена на асфальце», заглавак якога крытыка ўзяла «на ўзбраеньне»: сенам на асфальце пачалі называць учораўшніх вяскоўцаў, што ўцяклі ад фiнагентаў і калгасных пустапарожніх працадзён у горад². У апавяданьні літаральна адным мазком быў напісаны і вобраз фiнагента, што зьдзіраў з вяскоўцаў падаткі, забіраў у іх за нядоімкі дабро. Звалі таго фiнагента Куфар. Можна ўявіць, як ён вышуквае ў куфрах нядоімшычкаў рэчы, прыдатныя для продажу ў гарадскіх камісійных крамах...

«Сена на асфальце» — гэта пакаленьне, якое не магло прыжыцца або кепска прыжывалася ў месце. Гэта пакаленьне і М. Стральцова, і маё. Помніцца, год праз дваццаць Толя Казловіч у адной са сваіх публікацыяў назваў гэтае пакаленьне «прамежжавымі людзьмі»: яшчэ не гараджане, але ўжо і не сяляне. І з гэтым тэрмінам, мусіць, трэба згадзіцца, зрабіўшы папраўку на тое, што маладыя — больш адукаваныя або тыя, што прыехалі на вучобу ў ВНУ, — адаптаваліся хутка і амаль нехваравіта. Астатнія ж людзі тых генерацыяў і да сёньня жывуць «на прамежку», зайздросьцячы адукаваным, ня любячы тых, хто размаўляе па-беларуску, бавячы вольны час ля піўбараў, у вёсках на агародах ці на лецішчах. Пражыўшы ў Менску гадоў трыццаць і болей, яны могуць і ня ведаць, дзе знаходзіцца які тэатр ці музей.

«Сена на асфальце» ня толькі назваю ды настраёвасьцю запомнілася. Яно вылучалася ў нашай навелістыцы і формаю.

¹ Прызнаюся: я так і не прачытаў праграмных «Як гартавалася сталь» ды «Маладая гвардыя». Дастаткова было і беларускага сацрэалізму. Хоць беларускае чытаў, здаецца, усё запар, нават «У агні» Ільі Гурскага, але адолець «Пад мірным небам» Алеся Стаховіча ці «Вясьнянку» Тараса Хадкевіча так і ня змог. Як і Гурскага твор «Вецер веку»: на той час, як ён быў апублікаваны, я ўжо ведаў што-кольвечы пра гісторыю абвяшчэньня БССР. (З таго шэрагу і шамякінскі «Петраград—Брэст».)

² Зьнікала сялянская Атлантыда, як пісаў пазьней Алесь Адамовіч. Нашы літаратары, седзячы ў гарадскіх кабiнeтах ды кватэрах, траха ня плакалі: зьнікае аснова духоўнасьці, нацыянальнае культуры. Маючы на ўвазе досьвед іншых народаў, Алесь Адамовіч глядзеў на праблему больш аптымiстычна і напісаў аб трэцім пакаленьні. Першае вырасла і век зьвекавала ў вёсцы. Другое перабралася ў гарады (Беларусь шпарка iндустрыялізавалася і урбанізавалася). Гэтае другое пакаленьне саромеецца сваёй вясковасьці, сваёй мовы. Ды вось расьце трэцяе пакаленьне...

На пачатку новага стагоддзя гляджу ў сьпіс кандыдатаў на ўдзел у чарговай нарадзе маладых пісьменьнікаў. І што бачу? Амаль ніводнага вяскоўца, чалавека з мястэчка; дамінуюць маладыя людзі з гарадоў, у якіх налічваецца больш за 100 тысячаў жыхароў.

А пра Адамовіча трэба яшчэ пісаць. Асобна.

Незадоўга ж да нарады — у верасні 1964-га — мы чыталі ў «Маладосці» яшчэ адно апавяданьне М. Стральцова — «На чацьвёртым годзе вайны». (Калі не памыляюся, гэтае апавяданьне друкаваў і «ЛіМ».) Уразіў ужо эпіграф — радкі з невядомага нам Канстанціна Случэўскага: «И капля волн полна трагедий и неизбежности полна».

«Было гэта на чацьвёртым годзе вайны». Такім эпічным «запевам» пачыналася тое кароткае апавяданьне.

Кропля (хочацца сказаць «кропелька») людскога мора — малы (ягонае імя так і не названа) — плача. «Бабуля — высахлая, з учарнелым ад работы і старасьці тварам — адсьцябала матузамі... за тое, што паабшчыпаў, не дачакаўшыся вячэры, акрайчык ацесьлівага, сьпечанага з бульбы і ячменных шарок хлеба». Крыўда душыць малога. І марыць ён адпомсьціць бабулі ды маці: уцячы з вёскі ў мястэчка: і няхай тады шукаюць, і няхай паплачуць. Праўда, дзед а шкада. Ды яшчэ трэба паквітацца з крыўдзіцелем — Зьміцеравым Васілём... Малы зробіць сабе будан і засьне ў ім, а маці знойдзе яго ды занясе ў хату. Лежачы на ложку, ён пачуе, як плачуць бабуля і маці, бо на вайне загінуў бабулін сын, а яго, малога, бацька...

«І цяпер, калі перад ім плакалі бабуля і маці, яму здалося, што парушылася, разышлося, як вада, нешта зразумелае, звыклае, і яму чамусьці падумалася, што гэта ён вінаваты ва ўсім, і ўпершыню, можа, ня столькі зразумеў, колькі адчуў ён, якая хістка мяжа аддзяляе яго ад дарослых і што, зразумеўшы гэта, трэба браць на свае плечы недзіцячы цяжар».

«Было гэта на чацьвёртым годзе вайны». Такім сказам апавяданьне завяршаецца.

Нашае дзяцінства прайшло пад знакам «гераізму». Нашую сьвядомасьць фармавалі і з дапамогаю «мастацтва» — раманаў кшталту «І адзін у полі воін» ды фільмаў *a la* «Подзьвіг разведчыка», у якіх, кажучы словамі Пімена Панчанкі, «баба Агата адной качаргой угрбіла тысячу немцаў». Для нас рабілі фільмы і пра дзяцей-герояў, якія таксама абдурвалі немцаў і чынілі ім вялікія прыкрасьці: «Атрад Трубачова змагаецца», «Сашко»... Нас, палохаючы вайною, рыхтавалі на гарматнае мяса ў імя высокіх, сфармуляваных крамлёўскімі мудрацамі, мэтаў. На шчасьце, у сталасьць мы ўступалі з творами іншага кшталту, з літаратураю гуманістычнаю, уважліваю да трагедыяў і драмаў «кроплі хваль». Апавяданьне «На чацьвёртым годзе вайны» было з таго шэрагу.

Тады і там, у Каралішчавічах, у мяне з М. Стральцовым, здаецца, не было ніякіх літаратурных размоваў. Затое ён навучыў мяне гуляць з пушкаю з-пад запалкаў: пакласьці пушку этыкеткаю дагары на краёк стала і зьнізу даць пстрычку; як, падляцеўшы, пушка ўпадзе этыкеткаю дагары, гульня пераходзіць да твайго партнёра, а як на этыкетку — 5 пунктаў, як на доўгі вузкі кант — 10 пунктаў, як на кароткі вузкі кант — 15 пунктаў. Гэтая гульня спадабалася і мне, і Алесю. Алесю, можа, найбольш, бо мела яна сьпецыфічны назоў — «класікі»: хто набраў большую суму пунктаў, той і класік. А гуляў юны паэта заўзята. Гэтак (і ня толькі гэтак) мы бавілі вольны ад заняткаў час.

Хударлявы, сьветлагаловы з трохі хвалістымі валасамі, шляхетна белатвары М.Стральцоў меў нягучны голас. Не прамоўца. Мог нешта казаць, казаць лагічна, паслядоўна, адале зьбіцца з тэмпам, нібыта зьбянтэжыцца і ўжо гаварыць больш самому сабе, каб змоўкнуць.

Я спачатку ня мог зразумець, чаму гэтак. Потым, здаецца, зразумеў. Нешта тлумачыла любоў Стральцова да нехрэстаматыйнае расейскае класікі — Яўгена Баратынскага, Пятра Вяземскага, Фёдара Цютчава, Апалона Майкава, Афанасія Фета, Аляксея К. Талстога ды іншых. (У школьных падручніках імёны некаторых з іх, здаецца, і ня згадваліся, а Майкаў, Фет і нават Цютчаў — аўтар таксама вялікадзяржаўна-шавіністычных вершаў — былі падвярстаныя ў рубрыцы «Мастацтва дзеля мастацтва».) Заўважыў я, што два радкі з расейскае класікі («Мысль изреченная есть ложь» і «Чем слово наше отзовется») заўсёды былі ў памяці ў Стральцова. Яго турбавала адвечная праблема адэкватнасьці, сумеру думкі й слова, пачуцьця й слова, праблема правільнага разуменьня ды

інтэрпрэтацыі выказвання суразмоўцам. Калі падчас размовы не знаходзіў патрэбнага вызначэння ці параўнання, бянтэжыўся. Гэтым я тлумачу ягоную пэўную скаванасць у дыялогу. Гэтым я часткова тлумачу і непладавітасць, неразмашыстасць Стральцова-празаіка.

Праблема адекватнасці думкі й слова, пачуцця й слова ў пісьменьніцкай справе спрэжаная таксама з праблемай таго, што называецца стылем, рытмам: як захаваць думку й разам з тым выкласці яе на пісьме пругкім сказам, мілагучным спалучэннем зыкаў, і гэтым рытмам і спалучэннем гукаў перадаць настрой, а не паведаміць пра яго чытачу? Вось чаму Стральцоў быў такі ўважлівы да творчасці пісьменьнікаў — майстроў стылю (назавем іх гэтак).

Пад канец свайго жыцця ён нарэшце выкажацца пра суадносіны слова й пачуцця, слова й настрою сам:

Імгненьні ёсць пакутлівага шчасця —
Ірвуща ўвысь і слова, і душа.
Ды толькі тое ўсё ў радок ня ўкласці,
Як ты яго, радок, не падвышай.

Бо адмыслова, самадастаткова,
Само сабой гаворыць пачуццё.
Тады абразай можа стацца слова,
Тады адно — цудоўнасць і жыццё!

Я ня мог яшчэ сфармуляваць, але інтуіцыя мне падказвала, што пісьменьніцтва для Стральцова – справа інтымная, духоўная. Але разам з тым і грамадская. Ня ў тым вольгарным разуменні гэтага слова, што мастак, маўляў, павінен служыць грамадству, вызнаваць прынцыпы партыйнасці й народнасці, а грамадская ў тым значэнні, што Стральцоў служыў слову. Сказана, магчыма, велягурыста, але мяркую, што сутнасць перададзеная дакладна.

Хто ведаў, што ў той час у Каралішчавічах ужо быў напісаны нарыс «Дзень у шэсьцьдзсят сутак» і што гэты нарыс неўзабаве – у студзені 1965-га — будзе апублікаваны? (Пазней аўтар аднёс гэты твор – і справядліва – да жанру апавядання.)

Нас, маладзейшых, прывабілі развагі пра літаратуру, пра Хэмінгуэя, параўнаньне «таты Хэма» з Талстым і Чэхавым. І найперш ці ня гэтыя словы:

«Хіба можна ўявіць Хэмінгуэя, як і Чэхава, у позе натхнёнага, красамоўнага прапаведніка вядомых ісьцінаў? Ён ведаў, што ісьціны добрыя самі па сабе, але яны перастаюць быць ісьцінамі, калі імі неасцярожна кідацца, як мячыкам. А можа, хто ведае, што Хэмінгуэй любіў разважаць пра натхненне? Не, ён проста працаваў, хоць, вядома, многія выдатныя старонкі ягоных твораў не абышліся без таго, што завецца натхненнем. Чэхаў мог пісаць толькі тады, калі яго ніхто ня бачыў. Нельга таксама ўявіць, каб ён, скажам, толькі што напісаны твор чытаў перад так званымі прыхільнікамі яго таленту. Хэмінгуэй, як мы ведаем, асьцерагаўся чытаць што-небудзь «зацікаўленай публіцы» і выслухоўваць водгукі, накітал такіх: «Гэта геніяльна, Эрнэст. Праўда, геніяльна. Вы проста ня ведаеце, што гэта такое». Сёння тая ж «зацікаўленая публіка» ім гаварыла б: «Гэта каласальна, Антон Паўлавіч! Гэта жалезна, Эрнэст. Бяз дурняў. Са страшнай сілай».

Пісаньне – гэта тое, што называюць працаю душы. А пра гэтую працу ўголос ня скажаш, не распавядзеш. Пра яе мы даведваемся, чытаючы радкі, прасякаючыся настроем аўтара, настройваючыся на лад ягоных думак, адчуванняў. Так адбываецца дыялог пісьменьніка і чытача. Мажліва, самы інтымны, прадуктыўны дыялог.

Яшчэ да асабістае сустрэчы з М. Стральцовым я ўжо вёў дыялог з ім.

2.

«Недзе на трэцім курсе я адпусьціў доўгія валасы – тады гэта было модна. І падняў каўнер курткі – гэта таксама, здаецца, лічылася, што няблага. Тады катастрафічна, увачавідкі вузелі ў хлопцаў штаны, затое так прасторна было плячам над шырачэзнымі пінжакамі. Праўда, гэта ўжо мяне не датычыла.

Доўгія валасы – няблага. І падняць каўнер – таксама. Я чытаў тады французскія раманы. Эміль Бляндэ, Люсьен Рубампрэ... Галантны век, дасьціпнасць. І скепсіс. «Страчанья ілюзіі». Партрэт «бацькі ўсіх народаў» пьліўся ў інтэрнацкай шафе-кладоўцы. «Как мало пройдено дорог, как много сделано ошибок». Не было саладзейшай спакусы, чым журба. Я чытаў тады замежныя раманы». («Сьвет Іванавіч, былы донжуан», 1965).

*«Гэта было няйначай як напружаньне духоўнага зроку...»
(«Адзін лапаць, адзін чунь», 1966).*

Так здарылася, што кожны прازیчны твор М. Стральцова, напісаны ў 1965–1973 гг., быў (прынамсі для нас, маладзейшых) падзеяй.

– Ты чытаў «Сьвет Іванавіча...»?

Першае, пра што папытаўся Алесь Жук, калі мы сустрэліся з ім на менскім асфальце.

– Ты чытаў «Сьвет Іванавіча...»?

Гэта ўжо Мікола Гіль. У «ЛіМе».

Апавяданьне зьявілася ў «Маладосьці» напрыканцы 1965-га. Ужо не было Хрушчова. Патыхала палітычнымі замаразкамі. Вось-вось на лаву падсудных пойдучь Андрэй Сіняўскі і Юлі Даніэль, а з Масквы прагоняць Алесь Адамовіч.

У гэтым апавяданьні вабіла фронда. І тая галантнасьць, дасьціпнасць, з якой гэта было прадэманстравана.

Зноў чытаю тья радкі, і ахоплівае журба. Гэта ня толькі пра пакаленьне, што нарадзілася да вайны. Гэта і пра нашае, на дзесяць-дванаццаць гадоў маладзейшае за Стральцова. Тады прыўзнялася «жалезная заслона». Пасьля Сусьветнага фестывалю моладзі і студэнтаў у Маскве (1957) зьявіліся «стылягі». Катастрафічна вузелі штаны ня толькі ў кавалераў, але і ў нас, падшпаркаў. А ў дзевак – спадніцы. Што і казаць – нават прэзідэнт Дж. Ф. Кенэдзі, у вайну ўжо лейтэнант, хадзіў у вузкіх штанах і падымаў каўнер свайго палітончыка. Малады быў Дж. Ф. Кенэдзі, абаяльны. Жонка ягоная – прыгажуня. У кіно паказвалі замежную кінахроніку, прэпараваную, але ж і з цікавымі эпізодамі. Можна было параўнаць Мікіту Сяргеевіча і яго Ніну Пятроўну з сужэствам Кенэдзі...

Лімітаваны (гэта значыць – абмежаваны ў накладзе) часопіс «Иностранная литература» перадаваўся з рук у рукі. Выходзілі і кніжкі. Эрнэст Хэмінгуэй, Жан-Поль Сартр, Альбэр Камю, Наталі Сарот, Сімона дэ Бавуар... І яшчэ «прагрэсіўны» Гайнрых Бэль. Па «галасах» таксама можна было сёе-тое пачуць. Рок-н-рол...

Мы прыйшлі ў самастойнае жыцьцё, калі насталі замаразкі і маразм, але ў нас быў ужо сякі-такі набытак, але «жалезную заслону» ўжо нельга было апусьціць дарэшты, але побач з намі былі старэйшыя — і аднадумцы, і судзьдзі.

Гісторыку цікава зірнуць, як мяняліся абставіны і як у гэтых абставінах мяняліся людзі.

Магчыма, найцяжэй у новых абставінах было чалавеку з талентам эпіка – Івану Мележу. Ня толькі хваробы заміналі яму ў працы. Як было мастаку пісаць пра падзеі трагічных 30-х гадоў, калі на асьвятленьне, на асэнсаваньне іх практычна наклалі табу? Вунь і Янку Брылю давалося і так, і гэтак кроіць свае «Птушкі і гнёзды»: то немцы надта гуманьныя «атрымаліся», то прачытваюцца нейкія альязіі ці то паралелі паміж гітлераўскай Нямецчынай і сталінскім Саюзам... Лягчэй было людзям, якія за прыкладам Міхася Лынькова ўзяліся пісаць, кажучы словамі Стральцова, буйнаблочную «ваенную» прозу (у літаратурным асяродку гэтае шматпудзе назвалі *апупеямі*).

І ўсё ж «жалезная пята» не задушыла праўду дарэшты. Апуцеі яшчэ толькі планаваліся, калькуляваліся (кожны з іх аўтараў дакладна ведаў, што трэба падкрэсьліць «кіруючую і накіроўваючую ролю партыі», у якой прапорцыі павінны быць дадатныя і адмоўныя героі), а мы тым часам прачытаем аповесьць «Адзін лапаць, адзін чунь» са свабоднымі вершамі на пачатку і ў канцы твора і з малітваю дзеда Міхалкі ў пятым разьдзеле.

Я і цяпер не магу знайсці адказу на пытаньне: як яе, гэтую малітву, прапусьцілі ў друк? Пачытайце яе — гэта сапраўды хрысьціянства, народнае, сялянскае. Я ж памятаю, як выкасоўвалі хрысьціянска-рэлігійныя матывы ў мяне... Нават у гады перабудовы нават карыфеяў — Чынгіза Айтматава, Васіля Быкава ды Віктара Астаф’ева — вінавацілі ў «Комсомольской правде» за «кокетничанье с боженькой».

Гэтую малітву можна «разьбіць» на дзьве часткі: спавядальную і просьбінную. Адно цяжка адарваць ад другога, але рызыкну і працытую другую частку:

«Прашу цябе¹ за ўнука. Ён сірата, ты ведаеш, і не зрабі так, каб ён быў сіратою і між людзей. У яго добрая душа, ты ведаеш гэта. Пашлі выпрабаваньні яму па сіле. Не зрабі так, каб надламалася яго душа пад цяжарам дабра. Але не зрабі і так, каб душа яго стала зласьлівай. Палажы яму тую меру, якую не палажыў ты мне.

Я баюся дабра, але я не вінаваты ў гэтым. Не за сябе я баюся, за ўнука.

Супакой сэрца даччэ маёй: яна шмат за вайну перажыла, стала зласьлівым яе сэрца. Пашлі добрага чалавека ёй, пашлі ўнуку майму бацьку. Дай яшчэ пажыць маёй старой – ня будзе табе шкоды ад гэтага, божа...

Амінь!»

І спавядальная частка надаецца толькі для поўнага цытаваньня.

Мо я памыляюся, але мне здаецца, што гэтая малітва можа быць самастойным творам. Ва ўсякім разе я не сустракаў у найноўшай беларускай літаратуры твору, роўнага ёй, такога камернага, інтымнага дыялогу чалавека (кроплі хваляў) з Богам. «Магутны Божа» Натальлі Арсеньневай надаецца для калектыўнага, харавога выкананьня, бо там просім *мы* для *нас*, для Беларусі, а тут чалавек, выпавядаўшыся Богу, просіць для сваіх унука-сіраты, дачкі-ўдавы і жонкі. Для сябе – адно «Даруй мне, божа...» Вось гэтая камернасьць, інтымнасьць і надае твору высокае гуманістычнае гучаньне. Гуманістычнае гучаньне надае і тое, што дзед Міхалка любіць канкрэтных людзей, а даўно вядома, што любіць чалавецтва лягчэй, чым асобных чалавекаў. (Яшчэ Пётр Вяземскі пісаў: «И презирал он человека, И человечество любил».)

Пакаленьне тых хлопцаў, што адпускалі доўгія валасы і падымалі каўняры куртак, хлопцаў, у якіх «катастрафічна, увачавідкі вузелі... штаны», але «затое так прасторна было плячам пад шырачэзнымі пінжакамі», расло без рэлігіі, было ў пераважнай большасьці сваёй атэістычным. І Стральцоў быў у ім ці не адзіным празаікам, хто пэўным чынам пераадолеў уплыў атэістычнае школы, камсамолу, партыі.

Ня памятаю, каб ён заводзіў размовы на рэлігійныя тэмы. Ня чуў, каб ён калі хаўрусаваўся з якімі рэлігійнымі дзеячамі, клерыкамі. Дый з кім было хаўрусавацца? Пратэстанцкія прапаведнікі былі спрэс малаграмацкія дзядзькі, варожа настаўленыя да сьвецкае культуры, у тым ліку да мастацкае; у папоў, якія вучонасьцю і прыхільнасьцю да беларускае культуры не вылучаліся, бегалі вочы (пра тое, што многія з іх працуюць на «органы», ня ведаў толькі дурань);

¹ Зусім зразумела, што ў той час нельга было друкаваць з вялікай літары *Бог*, *Ты*, *Тваё*. Як у рукапісе – ня ведаю.

з каталіцкіх сьвятароў — пісьменьнікам найбольш вядомыя былі паляк Казімер Сьвёнтак і беларус Уладзіслаў Чарняўскі — органы самі вока не спускалі...

Жыцьцё складалася так, як складалася. Пераадольваньне ўплыву школы, камсамолу і партыі, мусіць, не магло пачацца раней, чым пачалося. Юны М. Стральцоў верыў у Сталіна. Першы надрукаваны ягоны твор меў заглавак «Товаришу Сталину». Аўтару тады, у 1952-м, было пятнаццаць гадоў. Але «недзе на трэцім курсе» ён (а ў Сьвет Іванавічу, ведама ж, нямала ёсьць ад аўтара) ня толькі «адпусьціў доўгія валасы» і «падняў каўнер курткі». У ягонай сьведамасьці адбываецца пераварот. На трэці курс М.Стральцоў пайшоў пасяля XX зьезду КПСС, пасяля пачутага на камсамольскім (ці партыйна-камсамольскім) сходзе закрытага пісьма ЦК КПСС пра культ асобы Сталіна, пасяля адпаведнае пастанова ЦК.

«Страчаныя ілюзіі» — гэта ня назва бальзакаўскага рамана, а стан душы чалавека, выхаванага ў савецкай школе, піянерыі і камсамоле. Камуністычныя ілюзіі страцілі прываблівасьць і каштоўнасьць, разьвеяліся. Партрэту «бацькі ўсіх народаў» не заставалася іншага месца, як інтэрнацкая шафа-кладоўка. А журба стала для маладога Стральцова антытэзаю, апазіцыяй казённаму партыйна-камсамольскаму аптымізму, «бодрачэству». У тым ліку ў творчасьці. Бо ён, Стральцоў, у гэты час адыходзіць і ад бальшавіцкае ідэалогіі, і ад спароджанай ёю эстэтыкі сацрэалізму. Ён шукае іншую эстэтыку, і дзеля гэтага ён чытае французскія раманы і замежныя раманы наогул. (Пра ягоную любоў да нехрэстаматыйнае расейскае паэзіі я ўжо казаў. Можна дадаць тут і пра Льва Талстога, асабліва навеліста, і пра Івана Буніна... Максіму Гарэцкаму ён прысьвеціць два эсэ.)

Напружаным духоўным зрокам ён убачыў фальшывасьць бальшавіцкае эстэтыкі і ўжо ня здолеў стаць сацрэалістам, партыйным пісьменьнікам, байцом ідэалагічнага фронту.

У выпадку з М. Стральцовым мне рупіць параўнаць ягоны жыцьцёвы і творчы шлях са шляхам некаторых ягоных раўналеткаў, аднакашнікаў. Спакуса вялікая. Можна было б паказаць, як хлопцы-франдзэры, што ў канцы 50-х — на пачатку 60-х галёкалі на задніх лавах у СП БССР, хутка прыстасаваліся да сістэмы і мелі з яе някепскі спажытак. Зрэшты, у схеме іх разьвіцьця няма нічога новага: на пачатку 1930-х і Пятрусь Броўка, супраць якога змагаліся аднакашнікі Стральцова, быў у ліку тых, хто, паводле даногаў сексотаў, праводзіў лінію на кампраметацыю асобных пісьменьнікаў-камуністаў, крычаў у часе іх выступленьняў *камісары, адміністратары*, спрабаваў сарваць іх выступленьні (напрыклад, у часе выступленьня Бэндэ выкрыкваў: «Даш Купалу», «Купалу слова»)¹. І гэты ж Броўка потым сам стаў саюзпісьменьніцкім камісарам і літаратурным адміністратарам.

І ўсё ж ня буду параўноўваць Стральцова з канкрэтнымі ягонымі равесьнікамі, бо можа атрымацца так, што я ўзвышу Міхася Лявонавіча коштам прыніжэньня іншых. Пра ягоных равесьнікаў я напішу калі асобна. А тут заўважу, што для характарыстыкі грамадскае і эстэтычнае пазіцыі Стральцова дастаткова і таго, што ён, па-першае, ня быў у ліку шумных франдзэраў канца 50-х — пачатку 60-х, што ён, па-другое, не ўступіў у КПСС і што ён, па-трэцяе, ня стаў сацрэалістам.

3.

“... я пішу эпітафію апавяданню...”
 (“Смаленьне вепрука”, 1973)

¹ Гл. : Платонаў Р. Палітыкі. Ідэі. Лёсы: Грамадзянскія пазіцыі ва ўмовах нарастаньня ідэолага-палітычнага дыктату ў Беларусі 20—30-х гадоў. Мн., 1996. С. 279.

“Прысьніўся вери...”
 (“Ядлоўцавы куст”, 1973)

Тое першае знаёмства з рэдакцыяй «Маладосьці»...

Карла Маркса, 40. Будынак ЦК камсамолу Беларусі. Падымешся па лесьвіцы на другі паверх, павернеш направа, у крыло, што ўздоўж вуліцы Маркса (пазьней я дазнаюся, што за царом яе называлі Падгорнаю). З правага боку на дзвярах чатырох, калі не памыляюся, кабінетаў шэрадаккі з лагатыпам часопісу. У самым першым кабінэце — машыністка Лідзія Сяргееўна, Таўлаіха, загадчык аддзелу публіцыстыкі Уладзіслаў Нядзведскі, фотакарэспандэнт Аляксандар Дзітлаў (ягоная лабараторыя — на цокальным паверсе), у другім кабінэце — адказны сакратар Уладзімер Юрэвіч, рэдактар аддзелу крытыкі Вера Палтаран і карэктаркі, у трэцім — рэдактары паэзіі і прозы Мікола Аўрамчык ды Міхась Стральцоў. Тры гэтыя кабінеты злучаныя паміж сабою, утвараюць, калі можна так сказаць, анфіладу, і кожны з іх мае асобны ўваход з калідору. Чацьвёрты кабінет займаюць галоўны рэдактар Пімен Панчанка ды ягоны намесьнік Алесь Асіпенка. У 1966 г., калі Пімена (у той час усе казалі Пімен) абяруць сакратаром СП БССР¹, Алесь Харытонавіч стане галоўным, а намесьнікам да яго прыйдзе Васіль Зуёнак.

Тут, у гэтым будынку, у гэтым жа крыле месцяцца таксама рэдакцыя «Вясёлкі». Кабінет ледзь не насупраць «Маладосьці» займаюць Васіль Вітка, Алесь Пальчэўскі ды Сяргей Грахоўскі. На першым паверсе — рэдакцыя «Бярозкі».

Тады яны маглі зьмясьціцца ў адным будынку, а пазьней камсамольскі апарат разросься гэтак, што рэдакцыям давялося выбірацца з абжытага дому.

Я любіў заходзіць у тую рэдакцыю «Маладосьці». У нейкім часопісе я бачыў такі здымак М. Стральцова: пісьменьнік стаіць ля вялікага вакна, празь якое відаць дах нейкага будынку; віецца воблачка дыму; сам Міхась Лявонавіч прыгожа-зажурана ўсьміхаецца... Здымак зроблены ці не Аляксандрам Дзітлавым у тым самым маладосьцеўскім кабінэце, з якога відзён двор ЦК ЛКСМБ. У гэтым кабінэце я чуў апаবাদаньні Міколы Аўрамчыка пра даваеннае літаратурнае жыцьцё (пра Масея Сяднёва, Віктара Казлоўскага ды іншых). Мне дзіўнавата было чуць, што пра Кузьму Чорнага ён кажа: «Мікалай Карлавіч прачытаў...» У кабінет заходзіў шумны, поўны сьмешных гісторый Алесь Асіпенка, які так і не пераадолеў свайго віцебскага вымаўленьня, і мне цікава было слухаць яго нават безадносна да зместу прамоўленага². Былы дыктар Беларускага радыё (ён будзе весьці папулярную перадачу «Жывое слова») Уладзімер Юрэвіч гаварыў добра пастаўленым голасам, можна сказаць — узорна-акадэмічна. Ад Уладзімера Міхайлавіча таксама можна было пачуць шмат цікавага з даўняга часу. Вера Палтаран амаль заўсёды ініцыявала абмеркаваньне новых кніжак і публікацыяў у часопісах. З «Вясёлкі» прыходзіў Вітка. Ён мог задаць і такое пытаньне: «А чаму гэта вы добрую прозу надрукавалі ў самым канцы часопіса?» Усе здзіўлена глядзелі на яго: жартуе чалавек, ці што? Нехта казаў: «Цімох Васільевіч, быць таго ня можа». Цімох Васільевіч бліскаў шкельцамі акулераў

¹ «Быў час, быў век, была эпоха, Калі ў СП сакратароў Хоць і было занадта троха, Ды кіравалі будзь здароў».

² Пра чалавечы фактар. Калі «ЛіМ» спачатку «ўпрокшылі» (галоўным рэдактарам паставілі чырвонага камісара Леаніда Прокшу), яго ледзь можна было чытаць, калі ж «ЛіМу» ўжычылі Хведара Жычку, я, жывучы ў Маларыцкім раёне, перастаў выпісваць яго. У 1976 г. галоўным стаў Алесь Асіпенка — і газета аджыла. (Цяпер я зноў не выпісваю «ЛіМ».)

і настойваў на сваім. «Хіба ж нарыс Янкі Сіпакова — ня проза?» — пытаўся нарэшце ён, і ніхто ня мог яму запырэчыць.

З другое паловы 60-х я пачаў раўнаваць Стральцова. Да паэзіі. Ніяк ня мог пагадзіцца, што ён — яшчэ і паэт. Нават і сказаць не магу, хто з добрых празаікаў пераходзіў у паэты. А тут чалавек пачаў пісаць рыфмаваныя тэксты... Мо да яго стасуюцца перайначаныя словы Ганны Ахматавай: «Паэзія заўсёды здавалася мне і таямніцай і спакусай»? А мо яго чытаньне Багдановічавых вершаў натхніла? Шкадую, не папытаўся.

Так і ня ведаю адказу: Багдановіч натхніў Стральцова пісаць вершы ці так само па сабе атрымалася. Адно магу сказаць: стральцоўская «Загадка Багдановіча» спрычынілася да рэнесансу Багдановічавай паэзіі. Так, былі публікацыі Алеся Бачылы, Ніны Ватацы, але стральцоўскае эсэ стала самаю прызнанаю працаю, што папулярывавала творчасць Багдановіча. Дзіўным чынам здарылася так, што ў тым самым годзе, як было напісана эсэ (1968), у сьвет выйшлі Багдановічаў двухтомнік і зборнік выбраных твораў «Маладзік» з прадмоваю Алега Лойкі.

У дзёньніку Варлена Бечыка можна прачытаць, што ў эсэ М. Стральцова няма нічога новага. Згаджаюся: у сэнсе факталогіі — нічога новага. Дык жа — гэта не навуковая праца, не артыкул, а эсэ, твор, аднесены пазьней да жанру аповесці¹.

Нехта добра сказаў, што сапраўднай навіной ёсьць талент: гэта тая навіна, якая заўсёды ўтрымлівае новае. Эсэ Стральцова ўтрымлівала і ўтрымлівае новае і для матэматыка, які цікавіцца паэзіяй, і для выпускніка філфаку, які гэтую паэзію павінен ведаць як спецыяліст. Тое новае крыецца ў «лішкавай» інфармацыі, або ў эстэтычным, якое мы перажываем, чытаючы стральцоўскі твор пра Багдановіча.

Няхай мне даруюць сьмелае параўнаньне, але не магу тут не згадаць твор Пушкіна пра Сальеры, якога, між іншым, рэабілітоўваў Багдановіч. Уся логіка характару, рэальных абставінаў, у якіх жыў Сальеры, настаўнік Людвіка ван Бетховена, абвяргае версію Пушкіна пра тое, што Сальеры мог атруціць Моцарта і атруціў яго насамрэч, але мастацкая праўда, праўда вобразаў мае сваю логіку, а самі вобразы — свае каардынаты быцьця. Пушкінскі Сальеры — самаісны. У Стральцова — таксама самаісны вобраз, вобраз Багдановіча, а ня сума зьвестак

¹ Памятаю, у сярэдзіне 80-х мы размаўлялі з Стральцовым пра наша літаратуразнаўства. Я выказаў ідэю: добра было б паказаць, як нашыя кандыдаты і дактары навук панакрадалі фактаў і канцэпцыяў у даваенных — «забароненых» — літаратуразнаўцаў. «Цікавая тэма, старычок. Узяўся б, га?» — падахвочваў Міхась Лявонавіч. Па часе, усё больш і больш асвойваючы мацярык даваеннага літаратуразнаўства, я памяняў свой погляд на паваенную гісторыка-літаратурную навуку: ужо не вінавачу яе ў зладзействе. Паколькі на працы Антона Луцкевіча, Максіма Гарэцкага, Адама Станкевіча, Антона Адамовіча ды іншых нельга было спасылацца нават у дысэртацыях, дык паваенныя савецкія літаратуразнаўцы часта пад выглядам сваіх дасягненьняў заносілі «праз акно» тое, што нельга было занесці «праз дзьверы». Цяпер ім, каб перавыдаць свае працы 50—80-х гг., трэба істотна іх дапаўняць удакладненьнямі: упершыню пра гэта паведаміў Станкевіч, а пра гэта напісаў Луцкевіч... І не віна — бяда нашага літаратуразнаўства, што яно змарнавала гэтулькі часу — патраціла больш за сорок гадоў на рэстаўрацыю пазітыўнае веды, здабытае да вайны. Мо хто з цяперашняе моладзі некалі напіша на гэтую тэму добры трактат...

² Сыход Міхася Стральцова з прозы быў бліскучы. Ён нагадвае мне заканчэньне спартыўнае кар’еры ў той момант, калі спартсмен дасягнуў найвышэйшых, найлепшых вынікаў. «Смаленьне вепрука», як на маю думку, — класічны твор беларускае навестыкі. Зрэшты, гэта ведаў і сам Стральцоў. Пры згадцы пра гэтае апавяданьне ягонае ўсьмешка была гарэзьлівая.

пра паэта, якую трэба «адбарабаниць» на іспыце. З другога боку, студэнт «дакладвае» экзаменатару пра вобраз Багдановіча ў аповесці Стральцова, бадай, гэтак жа, як і пра вобраз Моцарта ў маленькай трагедыі Пушкіна. Параўнаньне, паўтараю, мажліва, надта сьмелае, але Стральцову ўдалося тое, што не ўдавалася (і не ўдаецца) іншым беларускім літаратарам: стварыць самаісны мастацкі вобраз пісьменьніка, які рэальна жыў і тварыў. І ў гэтым ёсьць новае.

Тое, што Стральцоў піша вершы, настрайвала на мінорны лад. А тое, што ў адным годзе убачылі сьвет і паэтычны зборнік «Ядлоўцавы куст», і апавяданьне «Смаленьне вепрука», падказвала мне, што прэзік Стральцоў больш нічога не напіша. Дарма кружлялі чуткі пра аповесьць «Конь гуляў на волі», якую нібыта піша Міхась Лявонавіч. (Мікола Гіль ня раз паўтараў гэты заглавак: надта ж хацеў, каб Стральцоў вярнуўся да прозы.) Ня памятаю, калі ў мяне адбылася размова з Алесем Асташонкам, які цытуе маю думку пра тое, што стральцоўскія словы са «Смаленьня вепрука» пра накрэсьлены круг я інтэрпрэтаваў як завяршэньне круга ў творчасці самога пісьменьніка. Так, чытаючы «Смаленьне вепрука», бліскуе апавяданьне, жанр якога сам аўтар вызначыў як «эпітафію апавяданьню», я ўнутрана — нават у грудзёх зашчыме́ла — зразумеў: круг замкнуўся. Не хацелася верыць прадчуваньню. Кволая надзея яшчэ была. Не ў аднаго мяне². Быў жа ў Стральцова-паэта радок «Люблю я прозы дух цьвярозы».

4.

*«Усё радзей мы кажам слова «друг»,
Ёсьць сябра, ёсьць сусед, ёсьць прыяцель, таварыш».
Сустрэнешся — «Здароў!» Гаворкі — тары-бары».
(«Ядлоўцавы куст», 1973)*

*«І так захочацца пагрэцца
Ля ўласнай цёплае душы»
(«Мой сьвецце ясны», 1986)*

З 1973 году перанясуся амаль на дзесяць гадоў наперад — у 1982 год.

Пінск. У гатэлі «Прыпяць», у нумары, у якім спыніўся Уладзімер Калесьнік, сабралася немаленькая грамада беларускіх ды ўкраінскіх літаратараў, якія прыехалі на сьвяткаваньне 100-х угодкаў з дня нараджэньня Якуба Коласа. Была і чарка. Узьнікла нагода пагаманіць і пра тое, чаму не адзін пісьменьнік меў гэтую слабацьку — выпіваць на шкоду свайму здароўю, творчасці, добрабыту. Дацэнт Калесьнік¹, спасылаючыся на прыклад Міхася Рудкоўскага², генералізаваў ды выводзіў прычыну гэтага зьявішча з таго, што чалавек, бачачы прорву паміж належным і рэальным, ня можа прыстасавацца да гэтага рэальнага. Адсюль я рабіў выснову, што такі чалавек ня мог стаць і ня быў маральным рэлятывістам: ня меў аднае маралі ў адных выпадках і іншае — у іншых. Але гэты чалавек і не змагар, не прапаведнік. Бачачы разрыў паміж належным і сапраўдным, ён не фармулюе палітычных, эканамічных, сацыяльных ідэяў, ня кліча да змаганьня за іх здзяйсненьне. Дацэнт Калесьнік даў зразумець: былі б іншыя магчымасьці для самарэалізацыі чалавека, мажліва, больш спрыяльна склаўся б і ягоны асабісты лёс.

У 1982-м Стральцоў быў там — у Мазыры, у ЛТП (абыдземся расійскаю абрэвіятураю словаў «лячэбна-працоўны прафілакторый»).

¹ У наступным годзе У. Калесьнік стане прафесарам.

² Рудкоўскі мой зямляк і сучасьнік, а я бачыў яго толькі адзін раз. І нават ня памятаю, ці размаўляў з ім.

Вестка пра тое, што Стральцоў *там*, не прагучала для мяне навіною.

Да лістапада 1981 г. я бываў у Менску наездамі. Перапісваўся сяды-тады з двума Алесямі: Разанавым і Жуком. Я наогул па натуре не кампанейскі чалавек. І ўжо зусім не вадзіў кампанію з аматарамі літаратурных плётак (хто з кім колькі выпіў, хто з кім спаў, ажаніўся, разьвёўся). Такія навіны не цікавяць мяне і да сёньня, хоць, ведама, асабістае жыццё ўплывае на творчасць.

Вось і не магу сказаць, хто была першая жонка Стральцова. Бачыў другую. І пра яго бяда, пра ягоную слабасць я даведаўся ўжо тады, калі пра гэта ведаў «весь Менск», калі ён стаў «вольным мастаком». З гэтага вынікае, што я аніразу ня браў чарку з Стральцовым. Прыязджаючы ў Менск, я мог выпіць з равеснікамі. Са старэйшымі ня піў, калі яны мяне не запрашалі ў кампанію.

Тут трэба зрабіць удакладненне. Ведама, можна было пачаставаць старэйшых, асабліва, калі табе трэ́ было прабіць у выдавецтве кніжку ці «падмазаць» рэдактара, каб ён давёў тваю пісаніну да кандыцыі, або падзякаваць рэдактару за давядзеньне да гэтае самае кандыцыі. Не адзін літаратар гэтак і рабіў. Мне — не даводзілася. Не было патрэбы. Дый нават калі б была, я ніколі не адважыўся б прапанаваць пачастунак маім рэдактарам Рыгору Барадзіліну, Сяргею Грахоўскаму, Міхасю Стральцову, Вячаславу Адамчыку, Уладзімеру Дамашэвічу, Янку Сіпакову: вельмі высока я ставіў іх, каб прыйшла ў галаву думка абразіць такою прапановаю.

Мусіць, першасная бяда Стральцова была ў тым, што ён ня мог адмовіць напорыстым аўтарам. І рабіў з іх пісьменьнікаў, г. зн. перапісваў іхнія тэксты. Мне называлі імёны тых людзей. Тыя людзі — Брыль з іншае трагічнае прычыны назваў іх *памочнікамі* (у сэнсе: памочнікі сьмерці) — дзякавалі свайму рэдактару.

Ведама, апынуўшыся на «вольным хлебе», стаўшы «вольным мастаком», можна было пражыць і літаратурнымі заробкамі, але пры трох умовах: ты шмат пішаш, у цябе выходзяць кніжкі, ты жывеш сьціпла. У час «вольнага мастакоўства» (бяру 1973—1980 гг.) у Стральцова выйшла тры арыгінальныя зборнікі паэзіі і крытыкі («Ядлоўцавы куст», «У полі зроку», «Цень ад вясла») і кніга выбранага «У чаканьні радасьці». І ў перакладах нешта было. Быццам і няблага, але...

Другая палавіна 70-х. 1977 ці 1978 год. (У «ЛіМе» — Асіпенка. Газета аджывае, і ўжо можна зайсьці ў рэдакцыю. Да гэтага і прывязваецца дата.) Славуты «подыум» — узвышэньне, з якога пачынаецца шлях у калідоры «ЛіМа», «Беларусі» і «Польмя». Ці ня пяць літаратурных нікчэмнасьцяў і іхні дабрадзеі Стральцоў. Усе яны, нават малодшы за мяне ці не на дзесяць гадоў П., з ім на «ты». І гэтае *Міша*...

І собіла ж мне са Стральцовым на іх натрапіць!.. Акружылі Міхася Лявонавіча, гаворка адразу ж пайшла пра адно. Я не магу і не хачу бачыць Міхася Лявонавіча ў застольлі з гэтымі людзьмі, у кепскім стане, а таму паціхеньку сыходжу. Не разьвітваючыся. І ня мецьму з ім кантактаў да 1982 году.

І вось 1982 год, і мы размаўляем у гасьцінічным нумары Уладзімера Калесьніка. А потым я адкрыю для сябе, што ў Стральцова папросту не было сябра. Не было душэўнага сябра. Што ён, кажучы словамі дзеда Міхалкі, быў сіратаю між людзей. І *там* у яго нарадзіліся радкі пра гэта:

А знаеш што, а знаеш што,
Мой дружа мілы,
Ты ля маёй душы пастой
У час панылы.

Жахлівая сітуацыя: ёсьць кампанія — і няма сяброў, ёсьць бяды — і няма размоваў. Не было каму пастаяць каля душы. Не было каму сяброўскім словам накіраваць, як кажуць, на шлях ісьцінны і падтрымаць на гэтым шляху. Чалавек застаўся адзін. Ён мог пагрэцца толькі «ля ўласнай цёплае душы». Але душа не заўсёды была ў спакоі, раўнавазе. Хутчэй — заўсёды не была.

Ня сьпіцца, ліха на яго, —
Трызьненне — быццам празрэньне.

Патрохі маеш усяго,
І нават ноч, як сутарэньне.

І недзе за акном ліхтар.
Хаця б міргнуў, дык не міргае.
Ты з адзінотай твар у твар —
Хвіліна гэткая благая!

Перацірай, перабірай
Запас душэўнай гаспадаркі,
Сябе судзі, сябе карай
За дзень, за сваркі і за чаркі.

У гэтым стане душы была зарука ацаленьня. Трэба было адно — каб чалавек перастаў быць «з адзінотай твар у твар».

5.

«З двара прыйду і сяду ля агню».

(«Мой сьвецце ясны». 1986)

Было яно так. Генадзь Пашкоў выпусьціў зборнік сваіх вершаў і вельмі хацеў, каб у «ЛіМе» зьявілася рэцэнзія на яго. Добрая рэцэнзія. І за рэцэнзента ён абраў сабе М.Стральцова. Было ў яго такое спадзяваньне і жаданьне, і, мусіць, дамоўленасьць была, што Стральцоў напиша. І ўсё «даставаў» ён нас, лімаўцаў: калі? Галоўны рэдактар тыднёвіка Алесь Жук сказаў, каб я напісаў адпаведны ліст Стральцову. *Туды*. І я такі ліст напісаў (хто даў той мазырскі адрас — ня памятаю; магчыма, так і казалі: Мазыр, ЛТП, Стральцову). Алесь Пісьмянкоў, з якім я разам працаваў у адзеле крытыкі і бібліяграфіі, прасіў перадаць Міхасю Лявонавічу прывітаньне. І я склаў ліст ад нас абодвух. Ня выключана, што ён захаваўся ў стральцоўскіх паперах. Звычайны ліст-заказ аўтару. Незвычайнае ў ім толькі тое, што аўтары яго — абодва супрацоўнікі аддзелу. Мы разумелі, што гэта ня проста ліст-заказ, а пэўным чынам — дэманстрацыя салідарнасьці і спагады.

Адказ прыйшоў 19 траўня 1982 году. Рэцэнзіі не было — быў ліст, і былі вершы. Усё зьмесьціва канверту сакратарка рэдакцыі Тамара Нікіціна пазначыла нумарамі 1367—1371, а на лісьце, адрасаваным мне з Пісьмянковым, Алесь Жук напісаў рэзалюцыю: «Скажыце Міхасю сваю думку пра яго вершы... Я іх надрукую». Алесь намякаў: пахваліце Стральцову ягоныя вершы.

Ці трэба казаць, што той аркуш-ліст з рэзалюцыяй я выцыганіў у Тамары?

Цяпер мушу прызнацца як на споведзі: да таго дня, да 19 траўня 1982 году, я не прачытаў аніводнага верша паэта М. Стральцова. Матыў просты: любячы праяіка і крытыка Стральцова, я баяўся расчаравацца ў Стральцове-паэце. Дый рэўнасьць да паэзіі. Такі псіхалагічны суплёт...

19 траўня 1982 году я мусіў прачытаць дасланыя вершы. Прачытаў. І Пісьмянкоў прачытаў. Пісьмянкоў быў захоплена-ўзрадаваны (не перавёўся порах у парахаўніцы!), я — задаволены: добрыя вершы, не давялося расчаравацца. Вось з гэтым набыткам я пайшоў да стральцоўскага аднакурсніка і спачувальніка, намесьніка галоўнага рэдактара Міколы Гіля¹. Тым болей, што сам Міхась Лявонавіч прасіў паказаць ягоныя творы Гілю.

¹ Мікола Гіль — жывая гісторыя літаратуры. Рэдактар з ласкі Божае. Тэксты колькіх аўтараў ён пералапаціў, давёў да кандыцыі, асабліва на пасадах адказнага сакратара, нам. галоўнага рэдактара і галоўнага рэдактара «ЛіМа»!.. Грэх будзе, калі Мікола не пісаў дзённікаў і ня піша ўспамінаў.

Настрой у мяне быў радасны, мне хацелася жартаваць, а таму я зьвярнуўся да Міколы па-расейску (а мог бы і па-польску):

— Николай Семенович, тут у меня написались стихи. Послушайте. Может, в них есть толк. Вот...

А што я чытаў? «Два подступы да верша», «Экспромт», «Міцкевіч на Беларусі», «Пара асвойваць і прагрэс...», «Хоць ад пары, калі мяне...»? Дальбог, не памятаю. У мяне быў добры настрой, я чытаў добры верш, у мяне быў уважлівы, удзячны слухач. І гэта было галоўнае.

Калі я скончыў чытаньне, Мікола (ён ніколі ў гутарках са мною не пераходзіў ані на польскую, ані на расейскую, хоць і падтрымліваў тон размовы) сказаў:

— Здаецца мне, Анатоль Міхайлавіч, што гэты верш напісаў ня ты, а хтосьці іншы. Ці не Міхась Лявонавіч Стральцоў?

— Мікола! — у здзіўленьні выгукнуў я. — Як ты здагадаўся?

І мы загаманілі пра Міхася Лявонавіча...

Стральцоўскія лісты да мяне і Алеся Пісьмянкова я друкую як дадатак да гэтых успамінаў. Адчуваю, што чытачам сёе-тое трэба патлумачыць. Напрыклад, чаму доўга ад нас не было адказу (ліст ад 7 ліпеня). А быў юбілейны год: 100-годдзе Купалы і Коласа, 60-годдзе СССР і нават 50-годдзе абраньня Максіма Горкага ганаровым акадэмікам АН БССР. А газета — жорны: толькі падсыпай. І паспрабуй не насыпаць — іскры паляцяць. Начальніцкага гневу.

Ліст са сваёю крыўдаю ці гневам Стральцоў напісаў якраз у дзень купалаўскага юбілею. А да гэтае даты рабіўся цэлы — на ўсе шаснаццаць старонак — нумар. Асноўная нагрузка падала на аддзел крытыкі і бібліяграфіі. А да таго ж нумару таксама давялося падрыхтаваць нямала і добрых матэрыялаў, і юбілейшчыны. Пасьля 7 ліпеня трэба было брацца за коласаўскую тэму і не забываць пра 60-годдзе СССР... І не забываць пра літаратурны працэс: жывыя пісьменьнікі патрабуюць артыкулаў пра іх, рэцэнзіяў на іхнія кнігі і г. д. Я, здаецца, напісаў пра гэта Міхасю Лявонавічу, бо ліст ад 20 ліпеня ён пачаў словамі: «Разумею цябе...»

Стральцоўскія вершы (названыя вышэй) былі апублікаваныя 6 жніўня. Наш фотакор, фоталетапісец літаратуры і мастацтва Беларусі Уладзімер Андрэвіч Крук дзеля гэтае публікацыі дастаў са свайго архіву фота маладога, прыгажэннага — абраньнік сонечнага Феба! — Міхася Стральцова. Вера Сямёнаўна Палтаран была ў захапленьні ад тае публікацыі¹. Слова «прыгажэнны» — ейнае. (А мо яна сказала *харажэннага?*)

Думаючы пра Коласаў юбілей і 60-годдзе СССР, я не забываў і пра тое, што нас чакаюць 90-ыя ўгодкі Максіма Гарэцкага, ды загадзя папрасіў Міхася Лявонавіча, каб ён напісаў хоць што-небудзь: усё-ткі ў яго «Чалавек з Малой Багацькаўкі» ў набытку. Гэтым заказам я выказваў спадзяваньне на супрацу і добры творчы кантакт.

А публікацыі стральцоўскіх вершаў у «Полымі», пра якія аўтар турбаваўся ў лістах да Пісьмянкова і да мяне, у 1982 годзе не было. Яна зьявілася там ці ня ўвесну наступнага году, калі, зарабіўшы «на дарогу ды на штаны», пісьменьнік вярнуўся ў Менск. Як я зразумеў з размовы з Адміралам (гэтак у літаратурных колах звалі Анатоля Вялюгіна) і з далейшае хады падзеяў, лёс падборкі залежаў не ад яго. Пра вершы Стральцова я размаўляў з Анатолям Сьцяпанавічам на святаваньні Купалавага юбілею ў Вязынцы. Наогул, пагаманілі мы тады

¹ У рэдакцыі крытыкі выдавецтва «Мастацкая літаратура» атабарыліся былі Мілья Літаратурныя Дамы (скарочана — МЛД; тэрмін Сьвятланы Марчанкі). Паводле іхняе рэакцыі я ацэньваў вынікі працы лімаўскага аддзелу крытыкі. Пра МЛД таксама трэба пісаць асобна.

добрэнка: назаўтра я быў непрацаздольны; балазе ў наступны нумар «ЛіМа» ня трэба было пісаць ніякіх рэпартажаў і справаздачаў.

А хада падзеяў была такая. Недзе ў канцы 1983-га ці на пачатку 1984-га, праз год па вяртаньні Міхася Лявонавіча *адтуль*, быў у Саюзе пісьменьнікаў адкрыты партыйны сход, на якім па абавязку службы прысутнічаў і я. Памятаю, як Віктар Карамазай (ён быў сакратаром партбюро) упікнуў кіраўніцтва часопіса «Польмя»: у рэдакцыі ёсьць вакантнае месца ў адзеле крытыкі, а добры крытык Стральцоў ходзіць бяз працы. Слова ўзяў намесьнік галоўнага рэдактара «Польмя» Генадзь Пашкоў і сказаў такое: мы з павагай ставіліся да Мішы і тады, калі ён піў, і зараз яго паважаем... У зале ўсталявалася цішыня, трывожлівая, напятая. Генадзь зразумеў, што сказаў ня тое, *лягнуў*. Заірдзеўся і зб'юўся (а так добра пачаў!). Скончыў тэму словамі накшталт: мы ня супраць, уладкуем.

Выступоўца не падумаў пра маштабы творчых асобаў Стральцова і Пашкова. І проста асобаў — таксама. Гэтыя *Миша* і *ніў*, прамоўленья з трыбуны, зала ўспрыняла як абразу. Так я зразумеў тую напятую цішыню. І парадаваўся за Міхася Лявонавіча: калегі паважаюць яго.

Не вытанцавалася ў М. Стральцова рэцэнзія на кнігу Генадзя Пашкова. Не натхніўся крытык. Але ж і не пайшоў Стральцоў працаваць у «Польмя»: неўзабаве ён стаў загадваць адзелам у «Нёмане». Анатоля Кудравец прыняў яго адразу ж, як адкрылася вакансія. А на Адмірала М. Стральцоў не крыўдаваў. Ён напісаў пра А. Вялюгіна цудоўнае эсэ «У сьпелым леце сьпелы бор» і прысьвяціў яму верш «***Адвячоркам круціцца пласьцінка».

Можна было зразумець і Генадзя Пашкова, і ягонага шэфа Кастуся Кірэенку: ня верылі, што чалавек вытрывае, не сарвецца. Але ўсё ж...

Мы — сябры, таварышы, прыяцелі — ледзь не маліліся: хаця б устояў, не сарваўся.

Калі Міхась Лявонавіч быў *там*, маладыя літаратары на сустрэчы з Янкам Брылём спыталіся, як ён глядзіць на стральцоўскую праблему. «Міхась — мой боль», — адказаў класік, і аўдыторыя, было відаць, падзяляла ягоныя пачуцьці.

Калі Міхась Лявонавіч вярнуўся, мы баяліся ў ягонай прысутнасьці прамовіць словы «гарэлка», «віно», «выпіўка» і г. д.

У нас, у лімаўцаў, быў звычай — хадзіць абедаць у кавярню Дому літаратараў. Ішлі Мікола Гіль (часта са сваёю Марысяю, Марыяй Міхайлаўнай), сяды-тады Пісьмянкоў, часьцей Валодзя Ягоўдзік, які прыйшоў да нас, часта Андрэй Ганчароў, і, бадай, заўсёды — я.

Абеданьне абеданьнем, але кавярня служыла і месцам сустрэчаў. Вось заходзіць Брыль з Калесьнікам, а вось — Жэня Янішчыц, вось Рая Баравікова вядзе дыялог з Аляксеем Дударавым, і той на хаду складае эпіграму з прычыны таго, што Раіса Андрэўна стала жонкаю фізіка...

Іншы раз грэх было перад абедам не прыняць на грудзі кілішак-другі. Асабліва калі заходзіў шумны, усьмешлівы, з зіхоткімі акулерамі на носе Віктар Карамазай. Ёсьць людзі, з якімі добра і лёгка ў кампаніі. Віктар Філімонавіч — якраз такі. Мікола Гіль на гэтакія вольнасьці — што ягоныя падначаленыя чарку бяруць — глядзеў ня ўхвальна, але і не асуджальна — паблажліва. Сам ён сабе такое раскошы не дазваляў: перш-наперш сэрца, артэрыі сігнал падавалі. Мо нават трохі

¹ Калі М. Стральцоў піша, што ад «Сачанкавага [Палесься] мне і мележна, і палтаранна, макаенкава. Ну іх!», дык гэта не азначае, што ён не паважае Івана Мележа ці Веру Палтаран. Усё прасьцей: гэтае Палесьсе — у адрозьненьне ад майго, Пінскага — апісвалася ў літаратуры густа-часта. А маё, калі ў прозе, дык даўно — яшчэ 1920-х, Якубам Коласам. Дый ня гэтак этнаграфічна. Нават мова, паўтаруся, у Коласа не палеская.

і зайздросціў тым, хто мог сабе дазволіць. Або заходзіў у кавярню яшчэ адзін прыкметны чалавек — Рыгор Барадулін. Рыгор Іванавіч, сам даўно непітушчы, ня мог спакойна глядзець, як гэта маладзейшыя абедуюць у кавярні (!) ды бяз кропляў. Ён браў ініцыятыву на сябе і фундаваў кампаніі пляшачку гарэлкі. І любасна любіў яшчэ і наліць тую гарэліцу ў чаркі. І калі ягоныя «сабутэльнікі» кулялі чаркі і хадном пачыналі хадзіць іхнія коўцікі (кадыкі), паэта аж падкрэктаў: такое задавальненне атрымліваў ад карціны, нібы сам прычашчаўся горкага зелья.

І вось абед замоўлены, пляшка — таксама, ідзе размова... Зноў адчыняюцца дзьверы, у кавярню заходзіць Стральцоў, ён з парогу заўважае нас, усміхаецца, кіруецца да нашага стала, бо ёсць вольнае месца (а няма — можна прыставіць крэсла)... І тады хуценька ідзеш на кухню ды шэпчааш афіцыянтцы Галі: «Гарэлкі ня трэба». І Галя, несучы якую халодную закуску, заўважыўшы новага чалавека за сталом, ухвальна ківае нам. Яна ведае тут усіх, і Стральцову таксама, як і мы, сімпатызуе.

І наогул, я пераканаўся, што ў яго шмат добразычліўцаў.

Вось я сказаў, што ў Стральцова было шмат добразычліўцаў. А можна было б сказаць: і няма сямброў. І сябровак. Што жанчыны яго і любілі (як чалавека, літаратара), і кахалі (як мужчыну), дык тое не сакрэт. Кажучы аб рэдакцыі крытыкі выдавецтва «Мастацкая літаратура», я занёс у зноскі абрэвіятуру *МЛД*. Дык вось, у той рэдакцыі ў жанчын быў, можна сказаць, культ Стральцова-пісьменьніка. Зрэшты, не аднаго Стральцова. І Брыля, і Разанава... Але калі ўлічыць, што загадчыца рэдакцыі Вера Сямёнаўна Палтаран¹ працавала з маладым Стральцовым у «Маладосці», што рэдактарка Ала Сямёнава — ягоная каляжанка-таварышка з філфаку БДУ... Карацей: той пакой, які займала рэдакцыя крытыкі, можна было называць куміранню.

Але нават самаму каханаму, самаму ўлюбёнаму патрабуецца яшчэ і сябар.

Дух стральцоўскіх лістоў выдае адзіноту чалавека, патрэбу ў тым, з кім можна было б пагаманіць шчыра, хто ўзяў бы на сябе ролю духоўніка — ня толькі спаведніка, але і (гэта найбольш важна) настаўніка (ня ментара, крый Бог!), які б мог наставіць, дапамагчы і падтрымаць на гэтым шляху.

У Гегеля чытанае: падлетак можа прамаўляць глыбокія багаслоўскія ісьціны, але гэта будзе глядзецца ненатуральна, і ня будзе даверу да таго, што ён прамаўляе, іншая справа, калі тыя ж ісьціны прамаўляе чалавек з жыццёвым досьведам.

Да таго згадваю Гегеля, што, разумеючы адзіноту М. Стральцова, я мала чым мог парадзіць яму. Па-першае, бадай, усё жыццё пражыў без сям'і. Я б з радасьцю прыняў Стральцова ў сваім доме, з радасьцю звязіў бы яго на Палесьсе. Але ў мяне даўно не было свайго дому, сваго прытулку на Палесьсі і не было сваёй страхі ў горадзе (на той час я ня меў нават пакойчыка). Дый псіхалагічны момант: у дачыненнях са Стральцовым я пачуваўся хутчэй пахолкам, чым паплечнікам. Гэта не ў апошні чарод тлумачылася ўзроставым чыннікам: што ні кажы, а адзінаццаць гадоў — розьніца. Заўважыў я, што нават добра ўсітуаванья мае равеснікі (як Алесь Жук, да прыкладу, ці Сярожа Законьнікаў), якія былі са Стральцовым у добрых, сяброўскіх адносінах, не надаваліся на ролю ягоных душэўных сяброў, духоўнікаў. Патрэбен быў хтосьці з раўналеткаў, са старэйшых, хто б дапамог і тут, у Менску, быт наладзіць, і аднавіць разладжаныя сувязі з родным кутам.

¹ Чытач заўважыў, што з Міколам Гілём — стральцоўскім аднагодкам — я размаўляю на «ты». Гэта не ад нахабства. Мікола Сымонавіч, можна сказаць, загадаў:

— Кажы «ты».

І я пачаў казаць «ты».

Ці мог дапамагчы аднакурснік Мікола Гіль? Міколу Сымонавіча найбольш характарызуе адно ягонае пытаньне.

Было гэта ўжо на пачатку XXI ст. Тэлефаную і прашу: «Мікола, дай¹ для «Крыніцы» развагі пра сваё — філалагічнае — пакаленьне». «А хто я такі?» — пытаецца Гіль. Папраўдзе сказаць, я не адразу знайшоў, што і адказаць яму: аглавушыў ён сваім пытаньнем. А потым («хорошая мысль приходит опосля») я знайшоў адказ: ты ж колькі іх рэдагаваў, сяброў-таварышаў сваіх, ты ж іх як аблупленых ведаеш. Ясная рэч, што чалавек з такою ўстаноўкаю ня мог стаць духоўнікам.

Вячаслаў Адамчык быў надта сямейны чалавек, каб праймацца чымі там праблемамі. Дый адчувалася: яны — Адамчык і Стральцоў — раўніва сачылі адзін за адным. Што ні кажы, а два выдатныя навелісты ў сваім пакаленьні. У канцы 50-х — на пачатку 60-х гаманілі найбольш пра іх. Іван Пташнікаў, хораша заявіўшы пра сябе як пра навеліста, доўга да гэтага жанру не вяртаўся. Якраз у 1983-м, калі не памыляюся, і вярнуўся: прынёс нам (у «ЛіМ») «Эфку», якая не магла не парадаваць аматараў жанру. А Кудравец і Кармазаў пачалі як навелісты пазьней за іх.

Падумаць пра Івана Пташнікава як пра духоўніка нейк і не выпадала.

Іван Чыгрынаў? Пра Сьвятлейшага (такая мянушка была ў Чыгрынава) я тут зацемлю, што ён ведаў цану Стральцову — прэзаіку, крытыку і паэту. Дарма Міхась Лявонавіч пісаў, што «вершы ў наш час «у актыў» не залічваюцца». Залічваліся і залічваюцца. Чыгрынаў спрабаваў у маладыя гады рыфмаваць — не ўдалося, а Стральцову — удалося, і не ў маладыя. Потым — і такое меркаваньне: чалавек запамінальна напісаў пра Багдановіча, Гарэцкага... А пра яго, Сьвятлейшага? Вось на чым залежала Чыгрынаву: надзелены густам і стылем Міхась ды ня піша пра ягоныя творы.

Чыгрынаў, як я здагадваюся, дапамог Стральцову на пачатку, па вяртаньні *адтуль*. Але не за дарма (не за гэ', як кажуць на маім Палесьсі). Стральцову давялося пацешыць самалюбства Сьвятлейшага: у кнізе «Пячатка майстра» сярод іншых твораў вы сустрэнеце «Свой і агульны клопат» — водгук на кніжку І. Чыгрынава «Новае ў жыцьці — новае ў літаратуры» (1983). Да гонару аўтара, водгук напісаны на належным узроўні, з годнасьцю. А кніжка? Звычайная кніжка «сакратарскае крытыкі»¹. Не горшая за іншыя выданьні такога кшталту, а мо нават і лепшая за некаторыя з іх.

Такім чынам, з Чыгрынавым у Стральцова былі *дзелавыя* адносіны.

Рыгор Барадулін? Яны цанілі адзін аднаго. Два таленты, у якіх была адна бяда. Рыгор Іванавіч спахапіўся першы. У тым бліскучым, пра які гаманіла «ўся Беларусь», зборніку «Нагбом» быў верш «Лодкі», прысьвечаны Міхасю Стральцову. Барадулінская работа! Зрэшты, каб зблытаць стыль Барадуліна з чымсьці, трэба наогул не чытаць вершаў і добра ня ведаць айчыннае паэзіі. Толькі Барадулін мог напісаць і ўразіць чытача радкамі:

Маладзік прарэзаўся танклявы,
Быццам малады Міхась Стральцоў.

Гэтыя радкі зьявіліся ў друку пасля вяртаньня М. Стральцова *адтуль*. А перад вяртаньнем Міхась Лявонавіч напісаў «Экспромт», які, мусіць, пацешыў Рыгора Іванавіча, бо там былі такія радкі:

І вось надзеямі гарым

¹ «Сакратарская крытыка», «сакратарская проза і паэзія». Гэтак была абазначана творчасць сакратароў Саюзаў пісьменьнікаў і СССР, і БССР, і УССР... Лічылася, што сакратар СП абавязкова павінен мець кнігу крытыкі і літаратуразнаўства. Мода была такая.

Над нашым столікам прытульным,
Што не падасца *барадульным*
Наш верш, а значыць — і старым.

А пасья вяртаньня ён прысьвеціць свайму калегу-аднакурсніку верш
«***Стаяў і я на гэтай кручы...»

Ці многа ў творах М. Стральцова эпіграфай? Мне запомніліся два: з К.
Случэўскага (я цытаваў яго) і з Барадуліна:

Зязюлямі гадоў пракукаваны
бор галавы маёй...

А з эсэ Міхася Лявонавіча «Ад маладзіка да поўні» звязаны ў свой час
славуты літаратурны анекдот. Што тое эсэ, апублікаванае спачатку ў «ЛіМе»,
а потым як прадмова да двухтомавіка Р. Барадуліна, а затым і ў «Пячатцы
майстра», — твор добры, тое я ведаў ад самага пачатку, як толькі атрымаў з
рук аўтара і прачытаў. У «кумірні» мяне ледзь на «ўра» не падкінулі, быццам я
— аўтар ці быццам нехта быў супраць публікацыі гэтага эсэ, а я, такі сьмелы,
узяў і надрукаваў. Эсэ было надрукаванае без адзінае праўкі. І чытачам
спадабалася. А потым было вось што. Сустрэў Міхася Лявонавіча ягоны цёзка
Міхась Іванавіч. Калачынскі. Сустрэў дый кажа:

— Слухай, Міша, добра ты напісаў пра Грышу. Напішы ты, браце, й пра
мяне.

Так мне пераказалі тую просьбу. У ёй мне асабліва спадабалася рыфмаванка:
Міша-Грыша. Як у дзіцячым вершыку-забаўлянцы:

Міша, Грыша і Шчыпай
Ехалі у лодцы...

Міхась Лявонавіч сутнасьці тае просьбы не абвяргаў. І не каентаваў.
Гарэзліва ўсьміхаўся ды ўсьмешкаю казаў: а ты думаў! хутка чарга да мяне
выстраіцца...

І ўсё ж Рыгор Іванавіч таксама ня мог стаць духоўнікам свайму даўняму
сябру. Бо — не арганізатар, не кіраўнік, бо, кажучы словамі М. Стральцова,
«трохі мітусьлівы».

Мо яшчэ адзін стральцоўскі аднакурснік — Генадзь Бураўкін?

З Бураўкіным у Міхася Лявонавіча былі паважлівыя адносіны. З-за гэтых
адносінаў я неспадзявана стаў аўтарам «Нёману». Набліжаліся 50-я ўгодкі паэта
(ён жа старшыня Дзяржкамтэту па тэлебачаньні і радыёвяшчаньні). Вось і кажа
мне Стральцоў:

— Разумееш, старычок, тут мяне адзін аўтар падвёў і не напісаў абяцаны
артыкул, а нумар вось-вось трэба здаваць. Ня тое турбуе, што Генадзь
пакрыўдзіцца, хоць і турбуе, а тое, што ён, сам ведаеш, і паэт, і на службе многа
для культуры зрабіў.

Такая сітуацыя называецца нявыкрутнаю: і Міхасю Лявонавічу няёмка
адмовіць, і Генадзь Мікалаевіч — паважаны чалавек... І давалося мне рабіць
аўральную работу.

Бураўкін — арганізатар, кіраўнік, ён мог бы дапамагчы Стральцову, але (што
зробіш?) ён быў чалавек *статусны*, у мундзіры, хоць і ў цывільным хадзіў. Дзень
у яго расьпісаны, графік жорсткі. Быць духоўнікам такі чалавек ня можа.

Ды вось сышліся дзьве душы, два вонкава — паводле тэмпераменту — непа-
добныя чалавекі. Працытую з аднаго маленькага твору М. Стральцова:

«...асоба дынамічная ды мабільная. Ледзь не сказаў — аўтамабільная,
згадаўшы чамусьці ягоную «Ніву»...»

Пра каго гэта? «...пра *Віктара Карамазова, чалавека, лёгкага на хаду...*»

Пра «Ніву» Стральцоў не «чамусьці» згадаў, а невыпадкова. І Карамазаву
на тым партыйным сходзе невыпадкова палымянскае начальства дакараў. Бо
рупіла яму, бо шанавалі талент М. Стральцова і зычыў яму душэўнага
камфорту. І «Ніва» (хто ня бачыў карамазаўскае «Нівы», той ня бачыў
машыны, якая *видывала виды*), тая «Ніва» паслужыла гэтай мэце.

Калі Міхась Скобла ўкладваў анталогію беларускае паэзіі XX ст., мне было цікава, ці ўлучыць ён у гэтую кнігу верш Стральцова «Бацькаўшчына».

Вось ён, анталагічны верш, адзін з узораў паэтычнага майстэрства. Я цытаваў яго ў водгуку на зборнік «Мой сьвеце ясны» ў «Зьвязьдзе», цытую зноў:

З двара прыйду і сяду ля агню.
Палаюць дровы. Сьсечана капуста
На градах — блаславеньне дню.
Змрок у палях — там сіберна і пуста.

Уздыдзе месяц позна. На парог
Я ноччу выйду. У нямым здранцьвеньні
Паветра, далеч. Серабрыцца лог
За сажалкай — на ім снуюцца цені.

О роднае маё! Як доўга да цябе
Ішоў я, кволы падарожнік.
О весялосьць у восеньскай журбе!
Агонь.
Саган.
Вугольле і трыножнік.

«З двара прыйду...» Гэта з таго, «ЛітПоўскага двара». «...і сяду ля агню». Гаворка — пра агмень. Цяпло й сьвятло гэтага агню-агменю падкрэсьлена ў чацьвёртым радку: «Змрок у палях — там сіберна і пуста». У трэцім страфе зноў агонь, зноў агмень...

Адбылося вяртаньне «у сьвет знаёмы і радзінны», туды, дзе

Як мары белья бярозы...
Такая ціш! Чуваць здаля
Звон ад вядра і рып марозны
Бацькоўскай студні жураўля.

(Як тут не зьвярнуць увагу і на цытату з Багдановіча ў першым радку, і на далікатны намёк на апошні радок «Слуцкіх ткачых» у чацьвёртым радку?)

6.

*«І так хацеў спазнаць я многа,
І так хацеў сказаць, нябога, —
І имат чаго я не сказаў!»*
(«Мой сьвеце ясны», 1986)

«Лёс быў не асабліва каб спагадлівы да яго».
(«Дудар беларускі», 1962)

Хто зрабіў той здымак, якім адкрываецца кніга выбраных твораў М. Стральцова (1987), які зьмешчаны і ў Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі, і ў Энцыклапедыі гісторыі Беларусі? Здымак сталага чалавека, які нямала перажыў і перадумаў, чалавека з глыбокаю складкаю паміж бровамі. І чалавека, які ўсё ж здольны ўсьміхнуцца вясёлаю ўсьмешкаю.

Усё складвалася добра.

¹ Дарэчы: Міхась Лявонавіч у тую палеміку ня ўмешваўся. Не палеміст ён. Крытыка не павінна быць ні станоўчаю, ні адмоўнаю: яна добрая, калі аналітычная. Так ён пісаў.

² Праўда, Брыль дакарае сябе («замала, засуха адказваў на яго прыхільнасьць»). І Кармазаў, піша ён, гэтае самадакараньне падтрымлівае. Але мы, жывыя, заўсёды вінаватыя перад нашымі нябожчыкамі. Так мне думаецца. Вось Брыль і пацалаваў яго, і паплакаў ля яго, яшчэ жывога, а я...

Была праца. Была павага сярод калегаў. Былі добразычліўцы і душэўныя сябры. Пра Карамазова я ўжо напісаў. Сам Віктар Філімонавіч напіша лепш. Зрэшты, гэта ён, Карамазоў, напісаў, як я думаю, найлепшае эсэ пра Стральцова. Да 50-х угодкаў сябра. Мяркую, што напішацца яшчэ. Вось і летась у «ЛіМе» зьявілася серыя здымкаў...

У тую пару я ўжо не абмінаў стральцоўскія вершы. Чытаў і напісаныя раней. А ў глыбіні, ці не ў падсвядомасьці, было: ці вернецца Міхась Лявонавіч да прозы?

«Вельмі нестасе чытачу Стральцова-празаіка — яго праявінага слова сёньняшняга. Бо мы ведаем магчымасьці гэтага слова па ўжо напісанаму ім.

Літаратуры беларускай нестасе гэтага слова стральцоўскага. О, як ня лішня было б яно — побач з брыльёўскім, быкаўскім... Літаратуры так: нават усе разам і нават выдатныя ня могуць замяніць аднаго — калі гэта сапраўдны талент. А калі ён яшчэ, як Стральцова талент, акрылены высокай культурай думкі і пачуўця, калі за ім выключная чысьціня сумленьня і незвычайная патрабавальнасьць да сябе — хіба ж шматгадовае маўчаньне такога праяіка не вялікая страта нават для багатай, як сёньня наша, літаратуры?»

Хто гэтак шчодро атэстуе праяіка Стральцова? Алесь Адамовіч, той самы Адамовіч, на якога ў 1980-х кідаліся іншыя — з прэтэнзіяй на шчырую беларускасьць, на сваю выключнасьць — праяікі¹.

Алесь Міхайлавіч выказваў ня толькі свае ці мае думкі.

Вось калі кажу пра сяброў, грэх ня ўспомніць Брыля. У 1980-х іх, Янку Брыля і Міхася Стральцова, часта можна было бачыць разам. Калі Брыль казаў «Міхась», гэта азначала — Стральцоў. Астатнія Міхасі менаваліся з прозьвішчамі. Было ў іх, Брыля і Стральцова, адносінах нешта ад патрыярхальнае сям'і, у якой на 20 гадоў старэйшы брат апякуецца малодшым.² Іх, Брыля і Стральцова, зьбліжала калі ня роднасьць, дык падабенства густаў, стыляў. Старэйшы ня бачыў у малодшым, як трэба было б чакаць, канкурэнта і не раўнаваў яго, а, наадварот, прапагандаваў, хваліў. Калі і раўнаваў, дык, зноў жа, праяіка Стральцова да паэта Стральцова. Не, паэзію Міхасёву ён прымаў і ўхваляў, але... (чытайце цытату з Адамовіча).

І не забудзем Карласа Шэрмана. Сябар Рыгора Барадуліна, ён быў сябрам і Стральцову.

Нельга было ня радавацца творчым посьпехам Стральцова. На пачатку 1986 г. Міхась Лявонавіч падпісаў мне свой новы, цудоўна аздоблены зборнік — «Мой сьвецце ясны». Калі падпісваў яго, я сказаў: прэмія імя Куляшова кнізе гарантаваная. «А дзяржаўная, купалаўская?» — спытаўся паэт у мяне. «Дык нібыта спачатку куляшоўская ідзе...» Вось ня памятаю дакладна, што сказаў Міхась Лявонавіч, але выказаўся ён у тым сэнсе, што «Мой сьвецце ясны» — той выпадак, калі магчымае выключэньне з правілаў.

Цяпер, калі чытаю зборнік, бачу: сапраўды, ён — выключэньне. Стральцову яшчэ не было пяцідзесяці, ён ня мог, як стары скептык Вяземскі, сказаць:

Все сверстники мои давно уж на покое,
И младшие давно сошли уж на покой;
Зачем же я один несу ярмо земное,
Забывтый каторжник на каторге земной?

У паэтычным патоку таго часу ягоны зборнік вылучаўся роздумам пра вечныя загадкі быцьця. Ведама, чалавек, паэт ня можа не пытацца ў сябе: што будзе **потым?** Здаецца, і адказ маецца («...болей чым імгненьне ня прыме вечнасьць ад цябе»), але ж нешта і не дае спакою: і «непрыкметна, спакваля расьце і шырыцца трывога», і «скаланецца раптам сэрца, ліхой збаяўшыся мяжы». Хоць і ня верыцца зусім «у тое наша адцвётаньне», але апаноўваюць сумлевы: «Вось год мінуў. Яшчэ міне?» І як бы там ні было, «ужо і сэрца абняла, і пранізала тайны сіла».

Ці было ў тых вершах *прадчуваньне*? Няма ў мяне адказу. Гэта цяпер я такое пытаньне фармулюю, а тады, у 1986-м, такія матывы ў стральцоўскай паэзіі ўспрымаліся як *філасофская лірыка*.

У студзені 1986 г. выйшаў зборнік вершаў, а недзе праз месяц у друк была

падпісаная яго кніжка крытыкі ды эсэ «Пячатка майстра». А яшчэ Міхасю Лявонавічу належала ўкласьці кнігу выбранага: набліжаліся пяцідзсятыя ўгодкі, і паводле звычаю належала падсумаваць зробленае.

На пачатку меркавалася, што гэта будзе двухтомавік. Але на двух-ці шматтомавік патрабуюцца ўзгадненні ў шмат якіх інстанцыях. Інстанцыі ж вырашылі, што Стральцоў да двухтомавіка «не дасьпеў».

У Брыля, у кнізе «Дзе ваш скарб», прачытанае: «Танк неяк даўно казаў, што Багдановіч пісаў адразу выбранае». Вось я і думаю: калі б было дазволена выдаць двухтомнік Стральцова, у яго ўвайшло б, бадай, усё надрукаванае ім, і гэта быў бы прыстойны Збор твораў, бо тое, што не ўвайшло ў кнігу выбранага, не такое ўжо і слабое. Атрымліваецца ледзь не па Танку: і Стральцоў пісаў адразу выбранае. Ці я памыляюся?

І ўсё ж, нягледзячы на дробныя прыкрасьці, у сярэдзіне 1980-х Міхась Лявонавіч меў прыемны клопат: чытаў карэктур аднае кнігі, чакаў карэктур другою і рыхтаваў для выдавецтва трэцюю. І думаў — ня мог ня думаць — пра наступныя.

І ў асабістым жыцьці ўсё складвалася нязгорш. Здаецца, спраўджвалася тое, пра што пісаў сам Стральцоў:

А будзе час, калі і без нагоды,
А проста так, ад шчодрасьці быцьця,
Успомняцца ранейшыя нягоды
Раней нязнанай мерай пачуцьця.

І тое, што ўсё некалі балела
І што гняло варожай варажбой,
Падасца смуткам — скрухай перасьпелай,
А ўвогуле — харошаю журбой.

«Пры ўсёй складанасьці іхніх адносінаў яна яму патрэбна была вельмі...» Гэта — зноў цытата з Брыля. Гаворка — пра жонку Міхася Стральцова, пра Лену. Цешыла Міхася Лявонавіча меншая дачушка, Алеся. Бацьку за сорок пяць, а яна — малая (Кнопкаю называў). У такім узросьце бацька ўжо па-дзедаўску мудры, ведае псіхалогію маленькага чалавека, умее з ім паразумецца.

Калі хто будзе чытаць стральцоўскае эсэ «Спадчыннасьць», звярніце ўвагу на першыя два абзацы. Письменьнік цытуе Галіну Гарэцкую, яе ўспаміны:

«У чэрвені 1936 г. бацька са мною паехаў у Малую Багацькаўку. 19 чэрвеня прыехалі ў Смаленск а 7-й раніцы. Пайшлі ў горад. Падняўшыся на гару, ішлі па роўнай вуліцы, злева ўсьцяж тратуара зрэдку зялёныя дрэвы. Насустралі групкамі і па адным чырвонаармейцы. Некаторыя мне падміргваюць: «Гэй, курноса!» Глянула сарамліва на бацьку, а ён ідзе справа побач, стройны, дужы і ўсьміхаецца. Крыху вышэй сярэдняга росту, вочы карыя, даволі вялікія, хоць і глыбокія. 42 гады было яму, а мне 15».

Пасьля цытаты піша:

«Не ўяўляю чытача, у якога не зашчымела б сэрца ад гэтых радкоў: «42 гады было яму, а мне 15». Гэта наша сёньняшняе веданьне пра Гарэцкага віною таму. Лічы, малады яшчэ чалавек ідзе, амаль дарослая дачка побач, і радуецца звычайнай чалавечай радасьцю, хоць і скупа адпушчанаю на той час яму, а мы, сёньняшнія, ведаем ужо аб той жыцьцёвай мяжы, якую неўзабаве пакладзе яму лёс. І сэрца ўздрыгае. І малюнак уздрыгае і доўжыцца ў часе, нібы стоп-кадр».

Тое эсэ Міхась Лявонавіч прынёс на пачатку 1983 году для юбілейнага — да 90-х угодкаў з дня нараджэньня Максіма Гарэцкага — нумару «ЛіМа». А нейк пазьней Стральцоў завітаў у рэдакцыю «ЛіМа» не адзін — з прыгажуняю Веранікаю. Мусіць, зьмеціўшы ў маіх вачох захапленне ці замілаванасьць, ён шчасліва ўсьміхаўся, нібыта казаў: вось, старычок, якая ў мяне большая дачка вырасла.

Так і хочацца казаць стральцоўскімі словамі: «Лічы, малады яшчэ чалавек, ...дарослая дачка побач, і радуецца звычайнай чалавечай радасцю...»

Ён, Стральцоў-бацька, глядзеў на Гарэцкага як на бацьку, якому таксама яшчэ не было пяцідзесяці, і добра прасякнуўся гэтым бацькоўскім пачуццём, бацькоўскаю радасцю Максіма Іванавіча...

Тады, калі пісалася і друкавалася гэтае эсэ, ні аўтар, ні мы яшчэ ня ведалі тае «жыццёвай мяжы, якую неўзабаве пакладзе яму лёс».

Усе мы ведаем, што «зімовае завеі крадзеца подых за сьпіной».

Ад каго я пачуў пра хваробу М. Стральцова? Ці не ад Карласа Шэрмана? Ці ад Віктара Карамазава? «Цяжка гэта — *ілгачь замоўчваньнем* блізкаму чалавеку... пра хваробу». Зноў цытата з Брыля. Сябры замоўчваюць, родныя — кажуць няпраўду, а яны, хворыя, «калі ня ведаюць, дык здагадаваюцца пра сваю асуджанасьць». Ды як не здагадацца? Адно слова «Бараўляны» можа каторага забіць. Бо ўрэшце рэшт дактары вымушаныя будуць сказаць: «Вам трэба легчы на абсьледаваньне». Яны ўжо напэўна ведаюць дыягназ, і гэтае «абсьледаваньне» гучыць для супакаеньня: маўляў нічога страшнага пакуль яшчэ няма.

Гэтае журботнае падарожжа ў Бараўляны з Алаю Сямёнавай і Карласам. Мы ведаем дыягназ: рак стрававода. Прычыны? А хто ведае прычыны? Мо і курэньне (маглі мы напусьціць поўны кабінет дыму: з форткі, як з коміна, ішоў).

Стральцоўская ўсьмешка (няўжо ён ня ведае праўды?). І мы, удавана-бадзёранькія. Ага, Карлас узяў з сабою фотаапарат. А вось адзін з тых апошніх фотаздымкаў Міхася Стральцова (часопіс «Крыніца», 1989, №2). Па ўсьмешцы відаць: яшчэ кволіцца надзея.

А потым Карлас паведаміць мне пра аперацыю і пра ўскладненьне пасля яе. Медыкі ў такіх выпадках кажуць, што аперацыю рабілі нямытымі рукамі. Быў занесены нейкі *кок*. Патрабаваліся і моцныя антыбіётыкі, і інтэнсіўная тэрапія. Неабходна было лячыць ад дзвюх хваробаў. Мне чамусьці казалі: нельга. Нельга паехаць да яго. А я вінаваціў сябе: ня так разьвітаўся з Міхасём Лявонавічам. Трэ' было яму сказаць, што я заўсёды любіў у ім чалавека і мастака. (Ах, як мы саромеемся быць сентыментальнымі, баімся здацца сьмешнымі.) Адно спадзяваньне: ён здагадаўся пра маё стаўленьне да яго і ягонае творчасьці.

У яго ў палаце — Карамазаў. Віктар Філімонавіч быў там, калі пачалося трызьненьне, калі чалавек пачынае глядзець бялкамі. І надыходзіць час, калі з чалавекам застаецца той, хто ведае яго найлепш. Засталася Лена. Каб назаўтра закрыць яму вочы.

А 24-га жніўня 1987 г. Янка Брыль і я ішлі па вуліцы Румянцава. І тут, амаль ля Саюзу журналістаў, адбылася прызначаная сустрэча Брыля з жонкаю Стральцова. Я першы раз бачыў яе. Яна казалася, у які касьцюм адзене Міхася Лявонавіча, ягонае цела... Казала, што разьвітаньне будзе заўтра і што будзе яно нядоўгае, бо занесеная інфекцыя такая, што нельга, каб цела больш працяглы час ляжала ў нармальных — пакаёвых — умовах.

...У мяне даўно не было такога ўзрушэньня, як на пахаваньні Адамчыка. Вячаслаў Уладзімеравіч (ягонае цела) быў абсалютна непадобны на сябе жывога, якім я яго ведаў. Калі б ня жонка ягоная, ня дзеці, я б каму чужому і ў іншых абставінах ні за што не паверыў, што гэта — Адамчык. Я нешта пісаў аднаму майму адрасату пра гэта.

Тады, у жніўні 1987-га, у мяне было ня меншае ўзрушэньне. Я нешта пісаў Ігару Дзядкову ў Маскву. Раніцай у дзень пахаваньня я зразумеў, што мне лепш ня йсьці на грамадзянскую паніхіду. Мне не хацелася бачыць *памочнікаў*, якія — я гэта ведаў — абавязкова прыйдуць, каб вынесьці *Мишу*. Але, мусіць, я больш баяўся *бачыць мёртвага Міхася Стральцова*. Калі я згадаю Вячаслава Адамчыка, ягоны вобраз — вобраз жывога чалавека — як бы засланяецца вобразам таго, каго я бачыў у дамавіне. Стральцова я памятаю жывога.

Верасень 2001,
люты 2003.

Лісты Міхася Стральцова

16. V. 82

А. Сідарэвічу,
А. Пісьмянкову.

Дарагія хлопцы!

Дзякуй за ўвагу. Рэцэнзію на Г. Пашкова я абавязкова прышлю. А пакуль, дзеля выпрабавання вашага (жартую), дасылаю вершы. Пакажыце, калі хочаце, М. Гілевічу: ён заўсёды, здаецца, прыхільна ставіўся да маёй вершаванай пісаніны. Думаецца, што не атрымаецца так, як на Радыё, дзе так перастрашваліся перад начальствам з-за майго, мусіць, цяперашняга становішча, што ад падборкі пайшлі ў эфір два-тры вершыкі. Ды і пра тое нават не паведамлілі мне. Пасаромеліся? Добра, што хоць саромяцца. Але... о tempora, о mores! Не наследуйце радыйцам, га?

Напішыце. Надрукавацца хочацца. Гэта ў мяне нешта новае — адчуванне. Ваш М. Стральцоў.

P. S. Рэцэнзія будзе!!!

247760 Мазыр-11

ЛТП-2

М. С.¹

1.06.82

Дарагі Анатоць!

Дзякуй за харошы ліст; лагодай патыхнула мне на душу, а ўпічка радыйцам дык і зусім усьцешыла, і я аж расьсмяяўся. Бог з імі!

Дзякуй вась яшчэ за «ЛіМ», за добрыя словы ад хлопцаў. Прывітаньне ім усім і добрыя словы і пажаданьні таксама і зноў жа.

Артыкул твой, вядома, прачытаў. Браце, трэба вылазіць з імі, артыкуламі, на чытацкія вочы часьцей, і размахвацца шырэй, бо ў цябе ўсё ёсьць, што трэба для незапудлівага і менавіта літаратурнага крытыка. Бо ў нас крытыкі не літаратары. Мо ў Яскевіча і Тычыны адчуваецца хіба літаратурна-крытычная страсьць ці «шарм» нейкі, а ўсе Бугаёвы і Каваленкі лязяць па нейкіх астральных арбітах, далёкіх ад прыгожага пісьменства беднага, і пішуць нешта няўцямнае на Дзюбайлавых скрыжальных. А там, у той астральнасці, можа, і «ЛіМа» ніхто ня бачыў, і пра Акадэмію ня надта здагадваецца, і Навуменка, можа, нягледзячы на ўсю самавітасьць, адтуль ня дужа відзён.

А цяпер пытаньне стрэчнае: як твая проза? Грэх, браце, не маўчы: друкуй, не друкуй, а задумам не давай перагараць. Не паўтары маю памылку з разьняволеным канём, якога, можа, цыганы ўжо ўкралі.

А папраўдзе, не да прозы тут, думаць няма калі.

Вершыкі надрукуйце: мне, можа, проста на свае вочы свой радок у нейкай там рубрыцы ўбачыць хочацца. Звычка старая і яшчэ, здаецца, не памерлая.

Дарэчы, у мяне праўкі да аднаго верша ёсьць. Абавязкова ўнясі: рупяць мне. Вось слухай, па радках. Верш «Хоць ад пары...» і г.д.

У страфе:

Ды я ня думаў, не гадаў —

памяняць на:

Ды мне ня рупіла, бадай,

І незнарок не падалося...

¹ Апошнія тры радкі напісаныя простым алоўкам.

і далей, як ёсьць.

Замяніць радок:

Па нашых восені ці леце

на [уздых]

Зімой па восені ці леце і г.д.

Замест:

Так разыходзіцца душа... —

Так разьмінаецца душа і г.д.

Перачытаў, адаслаўшы вам, свой экз., і не па сабе мне стала. Зьдзівіўся сваёй неахайнасці. Што гэта?

Вершы ў мяне, наогул, ёсьць, але я месяцы два таму перадаў іх (перадалі) у «Польмя». Ня ведаючы, што пойдзе і ці пойдзе, не магу нічога дадаць да вашай падборкі і дайце яе, калі можна, так, як ёсьць, асабліва мне хацелася б захаваць «Два подступы да верша». Нічога асаблівага, але ж нешта ўсё ж ад сябе адабранае. Другая справа, як гэта зроблена, але «скажу другое ў час другі».

У «Экспромце» ў мяне было:

Я з ЛТПоўскага двара¹ і г.д.

Калі б маглі захаваць, дык чаму не? Няхай бы нават як жарт. Дык не захочуць, мусіць. Га?

Пішы, дарагі Анатоль.

Твой Міхась Стральцоў.

P.S. «ЛіМ» дасылайце, калі-нікалі.

M.C.

P.P.S. Карэктур, калі ласка, уважліва прачытай, прасачы. Зрабі ласку. Памылак наперад баюся.

M.

7.VII.82

Дзень добры, хлопцы!

Няма нечага доўга адказу ад вас. Яшчэ ня вырашыў — крыўдаваць, ці лаяцца? Бог з вамі.

Растлумачце, калі ласка, у чым справа? Майце да аўтара літасць. Мо падборка не выціскаецца? Манеўру (аператыўнага) няма?

На ўсякі выпадак дасылаю яшчэ два вершыкі — дзеля свабоды таго ж манеўру. Мяркуйце самі.

І адпішыце абавязкова.

З прывітаньнем

M. Стральцоў.

20.VII.82

Добры дзень, Анатоль!

Разумею цябе: сам таго лета ня бачыў, чуў нешта пра ягады, пра грыбы, бачу па ўсіх правілах сезону загарэлых медычак, здагадваюся, што недзе кішаць чалавекападобнымі прыматамі пляжы і г.д., — асабліва не шкадую, толькі, праўда, куды-небудзь у азёрна-лясную вёску хочацца (ведаеш дзе такую?), у агніста-пёрэя заходы сонца ці пад імглістую парнасьць дзённых аблокаў, пад дажджысты зацішак гародчыку, пад... Волі і прастору хочацца — гэта праўда.

¹ У рукапісе, дасланым у «ЛіМ» было: *Я з камунальнага двара...* У такой рэдакцыі гэты радок надрукаваны і ў «ЛіМе», і ў зборніку «Мой сьвецце ясны».

Трохі восені <нрзбрл.>, можа, ухапіць пасьпею, калі ўсё добра будзе. Можа, зьлятаем з табой на якую-небудзь Піну, га? Ты прыкідвай. Меліярацьню мімаходзь вывучаць будзем, думаць пра звод рэчак, лясоў, дзядоў і міласьці боскай да чалавека.

А пакуль хлопцам ад мяне прывітаньні перадавай, кланяйся пачціва і нізка — мы ня гордыя.

Слухай. Макарэвіч прасіў у мяне вершаў для радыё — я адаслаў амаль тое, што і вам. (Ёсьць у мяне недзе дома вершы недрукаваныя, але хто іх без мяне знойдзе? — мне і самому іх шукаць доўга было б, калі, да таго ж, і шукаць што засталася). Я да таго, што абыходжуся, так сказаць, падручнымі сродкамі, тым, што цяпер маю. Хачу толькі, каб ты дапамог радыйную падборку з вашай публікацыяй узгадніць: ты разумеш, што па радыё вершы павінны прагучаць раней. Пра вершы ў вас я Макарэвічу напісаў, праўда, ня ведаючы, калі можна разлічваць на друкаваньне. Тое, што ты мне напісаў, давядзі Макарэвічу і папрасі з радыё пасьпяшацца: няхай бы яны пасьпелі да 6-га жніўня (а ты ў «ЛіМе» публікацыю прытрымаў бы менавіта да 6-га — ці як?) Памятай. Толькі з Макарэвічам зьвязацца. Ня хочацца мне, каб на радыё прапала, ды і ім, можа, захацацца як бы «рэаблітавацца», ці што, перада мной за тую эфірную іхнюю ганьбу мне. Як там было — гаворка іншая, але ж прыкра, думаю, — і мне, і ім (Васіль, мусіць, разумее). Вось чаму прашу цябе як бы пасрэднічаць, зразумеў? Васіль вершаў просіць «блакітненькіх», але дзе ж таго блакіту набярэцца, калі яго ўвесь забраў ужо нейкі Блакіт, што аповесьці друкуе¹. Чорт ведае што!..

Ага, вось яшчэ што, Толя. Рэцэнзію на Пашкова я ў наступным лісьце дашлю. Трэба і рату адбыць, і грэх з душы зьняць (ці ўзяць?). Ат, няхай!

А прозу, браце, пішы, каб не шкадаваць пасья, як мне, на марна патрачаныя гады. Вершы ў наш час «у актыў» не залічваюцца, рэцэнзіі — таксама — толькі проза, ды і то ці буйна-фарматная² ці эпика-нудная і доўгая, як у Сачанкі ці яшчэ ў каго.

І ўсё ж — прозу пішы. І эсі не зашкодзяць, вядома, але нашая тмутаракань на ўсё гэта глядзіць як на выбрыкі і на творчую бясьплённасьць — ага?! Так думаюць, я ведаю. Наш мужык крактаць любіць, а <нрзбрл.> лыкі ідуць ці што іншае на патрэбу лысагорскіх агародаў — не так і важна: занятак ёсьць, і высілак недарэмны.

Пра Брылёвую горкасьць ведаю³. Рыгораву апошнюю зямную прыгоду сам неж блізка да сэрца прыняў: здавалася, што я трохі адчуваў Семашк<евіча> як чалавека і літаратара. Балюча пра гэта сапраўды гаварыць.

Мацуйся, браце. На Палесьсе мяне звозіш? На сваё. Бо ад Сачанкавага мне і мележна, і палтаранна, макаенкава. Ну іх!

Будзь здаровы.

Твой М. Стральцоў.

11.08.82

Дарагія хлопцы!

Дзякуй за публікацыю. Вельмі ўсьцешыла яна мяне — як прывітаньне, як добры знак, як надзея на лепшае. Няхай будзе так! Скора мо ўбачымся. А цяпер скажыце: рэцэнзію на Г. Пашкова дасылаць? Ці позна ўжо?

Яшчэ просьба. Ганарар сюды не адсылайце. Ёсьць выхад. Ніколі ня меў такой літаратуры, як ашчадная кніжка, але тут бяда прымусіла. Па маёй просьбе завялі,

¹ Маецца на ўвазе Валянцін Блакіт.

² Над словам «фарматная» напісана: (блочная).

³ 11 чэрвеня 1982 г. трагічна загінуў Рыгор Семашкевіч, зяць Янкі Брыля.

паклаўшы ў доўг аж 5 руб. [...] Гэта недзе на вул. Энгельса? (Цэнтр<альная> пл.¹) У ведамасьці ўкажыце гэты адрас. Згода?

Цяпер: дазнайся, што з маімі вершыкамі ў “Польмі”? Ці ідуць?² Можна нават на гэты месяц? Як бы там ні было, можа адрас ім спатрэбіцца для бухгалтэрыі, — укажыце ўсё той жа — ашчадны. Вядома, цішэй як-небудзь, самі разумееце. Тлумачыць ня буду.

Прывітаньне Жуку, Гілю — падзякуйце за вершы таксама і ім. Дальбог, я рады, што адносіны з «ЛіМам» у мяне не сапсаваліся: у мяне да яго «влеченьне, род недуга» — па старой памяці, з часоў зусім маладых і ня надта.

Як стары Сьвірка?³ Крэчка? Вітаньне яму.

Ваш М. Стральцоў.

P. S. Ай-я-яй! А газетку мне не прыслалі!

М.

15.09.82

Дарагі Анатоль!

Дзякуй, браце, за ліст, для мяне тым больш значны, што, адчуваю, у цябе сапраўды цяпер нявыкрутка з часам і спрэс пеклаваньне адно на рэдакцыйнай сячкарні. Шкада, вядома, часу, але што зробіш? Хіба абурыцца лёсам і пастарацца адпомсьціць неяк яму — насуперак усяму. Я пра тое, што пісаць трэба, браце. Надакчуй ў гэтым табе, але выбачай. «Што зробіш!» — гаварыць можна хіба мне, і то наўрад, а табе добрае пярэ, як дубец, трэба ў рукі — і пісаць, і крытыкаў адганяць. Высільвацца <нрзбрл> ў Сымонавіча⁴ высільвайся, але і справу сваю асноўную не забывай. Грэх не пісаць. Вунь бабы, Іпатава і іншыя, гвалтам з нашых праяікаў порткі ірвуць, і падэшвы зьдзіраюць, а на якога-небудзь Брыля дык ужо нават і не зважаюць: і для пасыцелі, маўляў, ужо стары, і пісаць ня ўмее, і на хвалу скупы. А папускацца бабам, бадай, ня трэба: мала ім таўчы нас у жыцці, дык яшчэ і ў літаратуры.

Прыкінуў я, што ў Гар<эцкага> юбілей аж у лютым, і мушу сказаць, што для вас напішу⁵. Пасьпею ж яшчэ! Бо, можа, у кастрычніку выбаўлюся (тры разы «цьфу») адсюль. Сюды, браце, трапіць лёгка, адсюль цяжэй. Як той яловай шышцы ў нясвойскай прыгодзе.

Нічога, пабачымся.

Пра Пашкова я не напісаў, непакоіўся пра гэта нават у пісьме да цябе — ты нешта гэта абшыў. Грэх з мяне ня зьняў і душу не аблегчыў. Га? Што рабіць?

Ты мне яшчэ напішы. Прывітаньне хлопцам. Вялюгін таксама⁶. Дык калі ён усё ж думае мяне друкаваць? Праўда, я ня надта перажываю, але каб хоць у гэтым годзе. Мне проста капейчына патрэбна будзе. Тут я на дарогу ды на штаны зарабіў. Ды больш і не заробіш.

Бывай. Напішы.

Твой М. Стральцоў.

Публікацыя Анатоля Сідарэвіча.

¹ Старая назва Кастрычніцкай плошчы.

² Вершы М. Стральцова ў «Польмі».

³ Юрась Сьвірка ў тойчас загадваў аддзелам літаратуры ў рэдакцыі «ЛіМа».

⁴ *Сымонавіч* — Мікола Гіль.

⁵ Эсэ «Спадчыннасьць» надрукаванае ў «ЛіМе» 18 лютага 1983 г., а потым у зборніку «Пячатка майстра».

⁶ Анатоль Вялюгін у той час быў рэдактарам аддзелу паэзіі ў часопісе «Польмя».